

ГЕНДЕР І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

CAPITALISM ISN'T WORKING

UNEMPLOYMENT OFFICE

ANOTHER WORLD IS POSSIBLE

Шановні ЧИТАЧКИ ТА ЧИТАЧІ!

У попередньому номері гендерного журналу «Я»
№ 1 (32)/2013 ішлося про таке:

«ЗГРАЇ ПРАЦЬОВИТИХ ЖІНОК». Авторка: Катерина Ботанова. Мистецтво як галузь виробництва існує завдяки часу й енергії неоплачуваних стажисток і самонайнятих працівниць. С. 4-5.

«БАЛЕРИНА САМА ДОЛЖНА РЕШАТЬ, КАК ТАНЦЕВАТЬ». Авторка: Справжня Алевтина (truealevtina). – Какой вид искусства способствует интенсивному освобождению женщины от унаследованного в патриархатном мире поведения? – Тот... где задействовано ее тело. С. 6-8.

«СЕКСИЗМ ЗАШКАЛИВАЕТ», ВИКТОРИЯ ЛОМАСКО ОБ ИСКУССТВЕ И РОССИЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ». Авторка: Жанна Крёмер. Известность талантливой российской художницы В. Ломаско растёт на глазах. Своей социальной графикой она, кажется, нащупала наш нерв, рисуя глупость, боль, растерянность, надежду и время. С. 9-12.

«ВОСПРОИЗВОДСТВО ИЕРАРХИИ В СФЕРЕ ИСКУССТВА». Авторка: Ирина Соломатина. Гендерная иерархия в сфере искусства часто воспринимается как закономерная тенденция (так было всегда, и, значит, это правильно), а в сегодняшней Беларуси – ещё и как национальная традиция. С. 13-14.

«СЕМІОТИКА КУХНІ: ВІД КРИТИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИЗАЙНУ». Авторка: Надія Парфан. Одним із головних мотивів феміністичного мистецтва є гендерне маркування простору. Поділ на кухню / вітальню, дім / роботу, приватне / публічне, особисте / політичне створює фізичні межі репресивних гендерних ролей. С. 15-17.

«ГЕНДЕР В АРХІТЕКТУРНИХ ФОРМАХ». Оскільки історія людської цивілізації – це арена гендерної боротьби, це не могло не відбитися у відомих архітектурних формах. С. 18-19.

«СВІТ СТАЄ СПРАВЕДЛИВІШИМ». Резонансні тематичні новини з усього світу. С. 20-21.

«ГЕНДЕР І ЛІТЕРАТУРА АБО РЕФЛЕКСІЇ НА ТЕМУ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ». Авторка: Анастасія Євдокимова. Як і будь-який інший вид мистецтва, література не може оминати увагою гендерні проблеми. І останні визначаються тим, що красне письменство – і чоловіки, і жінки. С. 22-25.

«ЯРНБОМБИНГ. ПАРТИЗАНСКОЕ АРТ-ВЯЗАНИЕ». Авторка: Жанна Крёмер. В Европе и Америке крючки и спицы всё чаще становятся орудием художниц и политических активисток. С. 26-28.

«FEMEN: ПРОМОВИСТА ЕСТЕТИКА, НЕВИРАЗНА ПОЛІТИКА». Авторка: Наталія Чермалих. Так само, як кілька років тому українська спільнота

ставила собі запитання, чи є фемени відвертими феміністками, так сьогодні за кордоном немає одностайної думки щодо того, чи не є це яскраве медійне видовище формою сучасного мистецтва. С. 29-31.

«РИТМЫ СОПРОТИВЛЕНИЯ». Авторка: Татьяна Щурко. Появление «Ритмов сопротивления» во многом изменило протестное движение – танцы и музыка становятся политическим посланием. С. 32-34.

«ЄВРОПЕЙСЬКІ «ГРУШІ» НА УКРАЇНСЬКІЙ «ВЕРБІ»: ПРОГУЛЯНКА ПАРКОМ». Авторка: Олена Малахова. Як сталося, що в парку, де днями товчється наше «майбутнє», який зведений у ХХІ столітті, позиціонується як європейський і один із кращих, могли опинитися речі, що чи не на кожному кроці трансюють сексизм? С. 35-36.

«ФЕСТИВАЛЬНА ТВОРЧІСТЬ У СВІТЛІ ГЕНДЕРОВАНИХ СОФІТІВ». Авторка: Юлія Шевченко. Споглядаючи фестивалі дитячої та юнацької творчості, важко встояти під сексистською лавиною поведінкових і комунікативних стереотипів. С. 37-38.

Електронну версію цього номера Ви можете знайти
на нашому порталі www.krona.org.ua

ГЕНДЕРНИЙ ЖУРНАЛ «Я»

Журнал виходить із 2003 року

Засновник і видавець:
Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА»

Директорка:
Людмила Гуслякова
guslyakova.krona@gmail.com

Головний редактор:
Олег Марущенко
oleg.maruschenko@gmail.com

Літературна редакторка:
Олена Малахова
omalakhova@ukr.net

Фоторедакторка:
Ольга Андрусик

Адреса редакції:
E-mail: center.krona@gmail.com

У разі часткового або повного передруку публікацій посилання на журнал «Я», авторок та авторів є обов'язковим.

За достовірність інформації відповідають авторки та автори матеріалів.

Редакція не завжди поділяє позицію авторок та авторів публікацій.

Фінансовий партнер видання:
Фонд імені Гайнріха Бьоля, представництво в Україні
www.boell.org.ua

**HEINRICH BÖLL STIFTUNG
КИЇВ**

Електронну версію цього журналу, а також попередні номери можна знайти на нашому Гендерному порталі www.krona.org.ua.

Друк журналу здійснено видавництвом «Монограф»
Наклад: 500 екз.

ЗМІСТ

Стор.

Тетяна Бурейчак
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ВЛАДА ЧОЛОВІКІВ

4

Елена Баллаева
ГЕНДЕР И ТОРГОВЛЯ: АНАЛИЗ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ И
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ

6

Ольга Шнырова
ФЕМИНИЗМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: КТО КОГО?

11

Джессика Зихович, Наталія Чермалих
ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛЬНІ ПРОТЕСТНІ РУХИ
З АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ:
ВІД FEMEN ДО OCCUR

15

Юрий Франк
ПОКОРЕНИЕ ВЕРШИН. ПОСТРОЕНИЕ ТРАНС*КОАЛИЦИИ

19

СВІТ СТАЄ СПРАВЕДЛИВІШИМ

22

ФРОГ
ОККУПАЙ «СТРАНЫ ЧУДЕС»:
РАДИКАЛЬНЫЙ ФЕМИНИЗМ В ДЕЙСТВИИ

24

Ірина Кошулап
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У МІЖНАРОДНОМУ ЖІНОЧОМУ РУСІ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

28

Елена Стрельник
РЕПРОДУКТИВНЫЕ МИГРАЦИИ: ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ
РЕПРОДУКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ГЛОБАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

32

Катерина Бойко, Тамара Марценюк
ВОДІННЯ АВТОМОБІЛЯ І ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ:
МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ ПРО ЖІНОК ЗА КЕРМОМ У КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

35

Тетяна Бурейчак

Глобалізація зазвичай розуміється як поступова ліквідація економічних та інформаційних кордонів і зростання міжнародного обміну й транснаціональної взаємодії. Вона сприяє посиленню взаємозв'язку та залежності між державами, перетворюючи світ, за висловом Маршалла Маклуена¹, на глобальне село. Глобалізація сприяє вільній торгівлі та мобільності, швидкому поширенню продукції, технологій, інформації та моделей споживання. Часто, однак, глобалізація розглядається як нейтральний макрорівневий процес, гендерні аспекти якого є свідомо чи несвідомо неочевидні. Ринки, корпорації, міжнародні програми та політика, що розширюються внаслідок глобалізації, таким чином, розглядаються як в принципі позбавлені гендерної складової. Водночас в останні роки починає все більше визнаватися різний вплив глобалізації на гендерні групи. Початкове уявлення про те, що внаслідок глобалізації світ стає більш гомогенним, а всі його учасники взаємодіють на рівних умовах, визнається як значне перебільшення. Це є особливо очевидним у випадку мультинаціональних корпорацій, які переміщують виробництво в країни з дешевою робочою силою, аби зменшити свої витрати та збільшити прибутки. Експлуататорські за своєю суттю умови роботи на цих потогінних фабриках (sweatshops) спричинили сприйняття жінок третього світу як нового глобального пролетаріату – працівниць з найнижчою оплатою праці, залучених у виснажливі, найменш престижні та некваліфіковані види професій в нестабільних та незахищених умовах. Власники цих фабрик та заводів свідомо надають перевагу жінкам як найманим працівницям, оскільки від них у традиційних

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ВЛАДА ЧОЛОВІКІВ

суспільствах очікується слухняність, покірність, відданість роботі та уникнення споживання алкоголю. Патріархатні культури, з яких походять ці жінки, також нормалізують виплату їм нижчої, порівняно з чоловіками, заробітної плати.

Ще одним з наслідків глобалізації, який найбільш болюче відбивається на жінках, є приватизація державних підприємств, що надають соціальні послуги, наприклад, лікарень, освітніх закладів, соціальних служб тощо. Звичайним наслідком того, що вони стають власністю приватних закордонних інвесторів, стає скорочення персоналу та зниження соціального захисту для тих, хто залишився. Оскільки саме жінки найбільшою мірою залучені в цьому державному секторі, то саме вони й потерпають найбільше. Слід відзначити, що державні структури, у яких кількісно пе-

реважають чоловіки – поліція, армія, комерція та фінанси, – значно менше піддаються негативним впливам приватизації. Ці процеси є одним з факторів глобального збідніння жінок, адже відомо, що вони становлять майже 70 % найбіднішого населення планети.

Те, що жінки більшою мірою потерпають від негативних впливів глобалізації, підтверджується у численних сучасних дослідженнях та міжнародних звітах щодо становища жінок. Проблема ж, яка часто залишається невисловленою та відповідно продовжує відтворюватися, це оминання чоловіків у дискусіях про наслідки глобалізації та посилення гендерних нерівностей, що відповідно спри-

грес щодо соціального положення жінок у XX столітті, соціальний статус чоловіків змінився менш суттєво. Ми й надалі спостерігаємо вперте переважання та домінування чоловіків в політиці, фінансовій сфері, військовій справі, дипломатії, державотворенні, злочинності, насильстві, науці, технологіях, культурі, мас-медіях та в інших публічних просторах. Попри те, що значення того, що означає бути чоловіком, постійно переглядається, підтвердження «справжньої» маскуліності є актуальним як ніколи.

Влада чоловіків часто розглядається в контексті двох сфер – публічної та приватної, що уможливорює використання термінів *публічний* та *приватний патріархат* (за Майклом Кімелом³).

Перший передбачає домінування чоловіків на владних позиціях у сфері оплачуваної праці, другий – особливі емоційні та сімейні взаємини, що відтворюють домінування чоловіків у приватній сфері. Обидва різновиди патріархату взаємозалежні, а їх специфіка обумовлюється локальними та культурними особливостями. Хоча глобалізація й може деякою мірою підважувати ці усталені форми гендерних ієрархій та сприяти репатріархалізації (зниженню соціальної значимості патріархатних норм, структур та відносин), у більшості випадків відбувається лише реконфігурація цих традиційних, регіональних та культурних моделей та, відповідно, трансформація локальних проявів публічного та приватного патріархату. Наслідками глобалізації стає те, що на макрорівні поширюється новий тип глобальної гегемонної маскулінності, а на мезо- та мікрорівнях спостерігається тенденція до опору глобалізації та підсилення гендерноконсервативних дискурсів та практик.

Те, що чоловіки керували світом, не є новим. Новим в умовах глобалі-

мультинаціональних корпораціях – це гетеросексуальні чоловіки, дружини яких зайняті у домогосподарстві та виховують дітей. Така модель фінансово та професійно успішного чоловіка не лише втілюється на практиці, але й постійно відтворюється в мас-медіа та закладає стандарти для наслідування на глобальному рівні.

Як відзначає М. Кімел, іронічним ефектом глобалізації є опір їй на локальному й регіональному рівнях та підсилення приватного патріархату. Останній, зокрема, виявляється у поширенні релігійного фундаменталізму, праворадикальних рухів та моральних панік. Ці тенденції можемо спостерігати й у сучасній Україні, коли ініціативи, пов'язані з гендерною рівністю та захистом прав людини, тлумачаться як підступні спроби Заходу підірвати традиційний уклад життя в Україні. Наслідками цього стає акцентування на важливості відродження традиційних та патріархатних за своєю суттю цінностей та відносин, поглиблення гендерної нерівності й дискримінації, утвердження «справжньої» маскулінності через

відносини, які сприяють збереженню та відтворенню такої ситуації. Це можуть бути, скажімо, різноманітні формальні та неформальні бар'єри, стереотипи та упередження, що нормалізують уявлення про вищість чоловіків та їх більшу придатність до керівництва. Важливо також і те, що влада, так само як і гендер, є перформативною. «Роблення» влади реалізується через різноманітні дії та практики, включно із непомітним переконанням та фізичним насильством, яке у випадку чоловіків не лише значною мірою толерується, але й у певних формах заохочується.

«Невидимість» маскулінності в дискусіях про владу має політичні виміри, оскільки процеси конструювання привілейованого статусу однієї групи над іншою часто є невидимими для тих, хто ці переваги має чи отримує. Яскравим прикладом такої невидимості гендеру чоловіків є окремі списки найвпливовіших людей світу та найвпливовіших жінок світу, які укладаються відомими міжнародними аналітичними виданнями, наприклад Forbes. Хоча формально перші включають жінок, імена чоловіків у цих списках переважають, і це сприймається як норма. Так само, як білі люди не мислять про себе в термінах раси і часто вважають проблему расизму проблемою представників інших рас, так і гендер чоловіків є для них чимось самоочевидним, таким, що дозволяє їм отримувати, за висловом Майкла Кімела, «патріархатні дивіденди». Невидимість маскулінності, на думку дослідника, спричиняє гендерну нерівність в її матеріальному та ідеологічному вимірах. На національному та глобальному рівнях чоловіки отримують привілеї у вигляді вищої заробітної платні, вищих шансів на працевлаштування та кар'єрне зростання, структури власності, контролю над власним тілом та сексуальністю тощо. Допоки проблема системного відтворення влади чоловіків не буде визнана та відповідно врахована, ініціативи щодо покращення становища жінок як на локальному, так і на глобальному рівнях будуть мати обмежений ефект.

зації стає те, що поширюється особливий тип глобальної гегемонної маскулінності, до якої повинні підлаштовуватися локальні, регіональні та національні маскулінності. Це маскулінність білого гетеросексуального чоловіка з багатої Півночі⁴, найкраще репрезентована топ-менеджером міжнародної корпорації. Це одягнений у дизайнерський бізнес-костюм чоловік-космополит, який перебуває у VIP-залах очікування та елегантних бізнес-готелях. Він вільно розмовляє англійською та надає перевагу континентальній кухні. Він дивиться CNN та читає Financial Times, а його лептоп можна під'єднати до будь-якої електричної розетки. Практично всі менеджери вищої ланки в приватних

домінування та владу.

А отже, перший крок у вирішенні проблеми нормалізації зв'язку влади та чоловіків – це припинити сприйняття соціальних процесів та структур як гендернонейтральних та не стидатися називати речі своїми іменами – патріархат, сексизм, мізогінія, гендерні ієрархії, дискримінація, влада чоловіків тощо. Якщо понад 90 % економічних ресурсів контролюються чоловіками, і 98 % топ-менеджерських посад у світі, як і в Україні, обіймають чоловіки, то очевидно, що ця ситуація не може бути гендернонейтральною. Важливо також розуміти: ідеться не лише про те, що чоловіки «мають владу», фізично володіючи ресурсами чи контролюючи їх, але й про структурні

1. McLuhan M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. – Toronto: University of Toronto Press, 1962.
2. Hearn J. *Men: power, challenges to power and the "big picture" of globalization / Men in the global world: Integrating postsocialist perspective*. – Saarjjarvi: Kikimora Publications, 2003. – P. 45-74.
3. Kimmel M. *Globalization and its mal(e) contents: the gendered moral and political economy of terrorism // International Sociology*, 2003. – # 18, – P. 603-618.
4. Північ тут розуміється як сукупність країн, які типово зараховують до розвинутих західних країн або країн першого світу – США, Канада, значна частина країн Європи, Ізраїль та деякі країни Східної Азії. Одна чверть населення світу, яка представлена країнами Півночі, контролює 80 % світових ресурсів.

Елена Баллаева

РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Взаимосвязь гендера и торговли – один из наиболее разработанных аспектов гендерных исследований глобализации. В рамках гендерных исследований международной торговли осуществляется анализ социальных и экономических воздействий глобализации и либерализации торговли на положение женщин и мужчин. Столкнувшись с гендерной теорией, любое социально-экономическое явление, в том числе и либерализация торговли, является политическим. В связи с этим внимание акцентируется на макро- и микроэкономических измерениях гендерного крена воздействий торговых отношений на социально-экономическое положение женщин и мужчин, а также на политике в сфере торговли.

В настоящее время гендерными исследованиями международной торговли занимается экспертный круг таких известных международных женских организаций и международных исследовательских центров, как WEDO (Women, Environment & Development), DAWN (Development Alternatives for Women in New Era), WIDE (Women in Development, Europe), International Gender and Trade Network; IDS (Institute for Development Studies, Сассекс, Великобритания), IDRC (International Development Research Center), ISS (Institute of Social Studies, Гаара, Нидерланды), а также крупнейших университетов США и Европы. Глобальные масштабы либерализации торговли в аспекте изменений социально-экономического положения и статуса женщин находятся в центре внимания Программы развития ООН и ЮНИФЕМ, а также специализированных подраз-

ГЕНДЕР И ТОРГОВЛЯ: АНАЛИЗ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ

делений, занимающихся проблемами международного развития в некоторых странах.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ В СТАНОВЛЕНИИ ГЛОБАЛЬНОГО ГЕНДЕРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Согласно принципам гендерной экономической теории, проблема доступности экономических ресурсов для мужчин и женщин, а также гендерное распределение возможностей их использования и контроля являются принципиально важными для понимания характера и содержания экономических процессов. Современная эпоха, несмотря на расширение политических, экономических, социальных и культурных прав женщин, остается патриархатной. Мужское доминирование в экономике создает особый – сексистский – экономический гендерный режим, который стимулирует гендерный дисбаланс социальных отношений.

Либерализация торговли стала сегодня одним из опознавательных знаков глобализации. Рассматривая перспективы процесса экономиче-

ского портм капитала и миграцией рабочей силы, международная торговля превращается в системообразующий элемент современных международных экономических отношений. В эпоху глобализации международная торговля стимулирует развитие глобального экономического гендерного режима.

С точки зрения гендерной экономической теории, женщины и мужчины занимают разные места в экономике, различны и их возможности участия в экономическом процессе. Материальные и нематериальные ресурсы сосредоточены преимущественно у мужчин. Неравенство экономического и социального статусов мужчин и женщин сложным образом сопряжено с гендерным разделением труда в домашнем хозяйстве. Именно поэтому зависимый экономический статус женщины в семье (в домохозяйстве) неизбежно обнаруживает себя в экономике в целом: как на уровне производства ВВП, на рынке труда и в сфере занятости, так и в микроэкономических связях и отношениях.

Таким образом, существующая гендерная система создает «эффект

Нью-йоркская биржа – своеобразный символ сексистского экономического режима

ской глобализации, обычно отмечают, что она приводит к свободному движению товаров и услуг, капиталов и рабочей силы, к созданию единой валюты и, в конечном счете, – к политической интеграции. Наряду с экс-

трансляции привилегий». Как внутри домохозяйств экономическое поведение их членов управляется формальными и неформальными социальными институтами, определяющими пространство экономического

выбора, так и экономические механизмы, действующие на макроуровне, обуславливают характер возможного взаимодействия членов домохозяйств с рыночными структурами.

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНДИКАТОРЫ ВЗАИМОСВЯЗИ ГЕНДЕРА И ТОРГОВЛИ

Исследования взаимосвязи между гендерным неравенством, торговлей и торговой политикой имеют недавнюю историю. Традиционное для экономической науки понимание макроэкономических процессов, в том числе имеющих отношение и к торговле, представляет их как гендернонейтральные. Вопреки мнениям неолиберальных экономистов, гендер может выступать как крайне важная категория макроэкономического анализа¹. Гендерная экономика рассматривает взаимодействия между структурами гендерного неравенства, торговли и бедности как многоаспектные. Вне сомнений их влияние и на распределение преимуществ экономического роста, доходов и социальных благ, и на разделение труда (в том числе в сфере производства и воспроизводства), и на различия в доступе к ресурсам и в возможностях их контроля.

Некоторые воздействия гендерного неравенства были изучены Международной рабочей группой по проблемам гендера, макроэкономики и международной экономики (*International Working Group on Gender, Macroeconomics and International Economics*), в которую входят экономисты из стран Севера и Юга, группирующиеся вокруг журнала *World Development*. В издании этого журнала за 2001 год рассматриваются четыре сценария взаимодействия гендерного неравенства и либерализации торговли:

- выигрыш – выигрыш (низкий уровень гендерного неравенства – высокий экономический рост);
- выигрыш – проигрыш (низкий уровень гендерного неравенства – низкий экономический рост);
- проигрыш – выигрыш (высокий уровень гендерного неравенства – высокий экономический рост);
- проигрыш – проигрыш (высокий уровень гендерного неравенства – низкий экономический рост).

Оказалось, что на исследовательские оценки гендерных последствий «открытия» национальных экономик и либерализации торговых отношений в значительной степени влияет сама структура экономики тех стран, которые попали в исследовательское поле – индустриальная, полундустриальная, сельскохозяйственная и пр.

Кроме того, на результаты исследований влияет избранная система показателей, используемых для измерения гендерного неравенства,

– в сфере ли здоровья, образования или рынка труда. К примеру, исследование Мирового банка подтверждают преимущественно сценарий «выигрыш – выигрыш», согласно которому низкий уровень гендерного неравенства связан с высокими показателями экономического роста². В исследованиях же Международной рабочей группы используются показатели гендерного разрыва в величине заработной платы, вследствие чего они приходят к абсолютно противоположным выводам: *в полундустриальных экономиках экономический рост во многом является следствием высокого уровня неравенства женщин и мужчин на рынке труда, а также эксплуатации труда женщин*³.

Приоритетным в изучении влияния макроэкономических факторов, связанных с либерализацией торговли,

снижением пакетируемости), тем женщины экономически уязвимее в отношении доходов. Важно отметить, что степень экономической уязвимости женщин связана именно со структурой доходов, а не с каким-то одним ее компонентом. Сокращение тарифных платежей из-за либерализации торговли, а, следовательно, и сокращение финансирования социальной сферы, сказываются именно на структуре доходов женщин: их зависимость от рынка труда и от доходов мужа (партнера) возрастает, а экономическая автономия уменьшается.

Гендерный анализ торговли исследует также потребительский спрос и инвестиции. Инструменты торговой политики способствуют росту или снижению цен на импортируемые товары и услуги относительно стоимости товаров и услуг местных производителей, что отражается на ди-

По данным ООН, женщины составляют 70 % из 1,3 млрд. самых бедных людей на Земле

на гендерную структуру общества стал анализ взаимосвязи тарифной и социальной политики. Активная социальная политика играет важную роль в формировании доходов женщин, которые, в отличие от доходов мужчин, обладают большей «пакетируемостью» (*income packaging*). В странах так называемого Севера, многие женщины зависят, по крайней мере, от трех различных источников дохода:

- а) доходы мужа (или работающего партнера);
- б) доходы от участия на рынке труда;
- в) доступ к государственным программам социального обеспечения.

Чем в большей степени «минимальная потребительская корзина» женщин привязана к какому-то одному источнику дохода (что и называется

намике потребительского спроса. Но на потребительский спрос также оказывает влияние уровень доходов и расходов граждан. Если импортируемые товары и услуги ниже стоимости товаров и услуг национальных производителей, уровень цен снижается, а потребительский спрос получает импульс к развитию. Однако сокращение национального производства ведет к сокращению занятости и размера заработной платы и сужает возможности потребления. В конечном счете, совокупный потребительский спрос падает. Кроме того, общество становится все более дифференцированным социально и экономически, причем, значительная часть населения с низким уровнем доходов (внутри которой преобладают женщины) вынуждена постоянно сокращать потребление.

Как известно, домохозяйство и макроэкономика связаны между собой через сектор занятости. Согласно данным многочисленных исследований, с открытием экономик и либерализацией торговли возможности женщин в сфере занятости и на рынке труда в целом выросли. В то же время в США и Западной Европе перемещение трудоемкого производства в страны глобального Юга (с более низким уровнем заработной платы и меньшими издержками производства) вызвало сокращение многих традиционно «женских» рабочих мест и рост безработицы среди женщин⁴.

Как правило, в обсуждениях воздействия либерализации торговли на занятость женщин и потребительский спрос не берется во внимание внутренняя динамика экономических отношений между членами домохозяйств⁵. Мария С. Флоро (1995) на большом массиве данных показала, что экспортная ориентация экономики в развивающихся странах не только изменила экономическое поведение домохозяйств на рынке труда, но и сформировала новые адаптационные стратегии женщин и мужчин в домашней репродуктивной экономике. Продолжительность рабочего дня и мужчин, и женщин увеличилась, причем, что характерно, и в рыночном секторе, и в домашнем хозяйстве. Однако доля женщин в совокупных трудовых затратах на ведение домашнего хозяйства выросла, в то время как доля мужчин сократилась. Это свидетельствует о двух значимых явлениях:

- экспортная ориентация экономики приводит к росту участия женщин на рынке труда, но женщины при этом продолжают выполнять большую часть работы по ведению домашнего хозяйства;
- экономические и социальные издержки перехода к экспортоориентированному производству ложатся на плечи домохозяйств, которые вынуждены расширять свое репродуктивное производство и интенсифицировать трудовые затраты, причем, интенсифицируется в основном женский домашний труд⁶.

Для сторонников неоклассического подхода в гендерной экономике характерно стремление выявить воздействие макроэкономических показателей и торговли на изменение экономического положения женщин. В ряде исследований обращается внимание на взаимосвязь между показателями гендерного неравенства, притока иностранных инвестиций и экономического роста. В исследованиях Мирового банка, осуществленных Дэвидом Долларом и Робертой Гатти (David Dollar, Roberta Gatti) констатируется, что между показателями

гендерного неравенства и показателями роста ВВП существует скорее негативная корреляция – то есть, *более стремительный рост ВВП связан с более низкими показателями гендерного неравенства*, иными словами – гендерное равенство способствует росту ВВП. В качестве измерений гендерного неравенства Д. Доллар и Р. Гатти использовали показатели гендерных различий в школьном образовании и ожидаемой продолжительности жизни женщин и мужчин. «Таким образом, – приходит к выводам исследовательский дуэт, – общества, предпочитающие не делать инвестиций в образование девочек,

данных, полученных в Бангладеш, выявили, что рост мировых цен на продукты питания относительно мало сказывается на экономическом положении мужчин, но приводит к довольно явственному, хотя и небольшому, сокращению размера средней заработной платы женщин. И если даже в результате притока иностранных инвестиций та идет в рост, ее средний показатель всё равно на треть ниже, чем у мужчин. Экспортная ориентация производства создает новые рабочие места и для мужчин, и для женщин, но ведет к сокращению заработной платы, причем эти сокращения у женщин были

В Индии работа на рисовых плантациях – преимущественно женский малооплачиваемый труд

платят за это цену, выражающуюся в более низких темпах экономического роста и сокращении доходов»⁷.

Стефания Сегуино (Stephanie Seguino, 2000) в качестве измерения гендерного неравенства использует показатели гендерного разрыва в оплате труда. Исследовательница использовала регрессивный анализ данных по оплате труда в разных странах с открытой экономикой (1975 – 1995) и установила, что между уровнем неравенства в оплате труда и показателями роста ВВП существует позитивная корреляция: чем шире разрыв в оплате труда, тем выше показатели роста (так называемый сценарий «выигрыш за счет потерь»)⁸. Это не означает, однако, что гендерное равенство не нужно, а свидетельствует о том, что некоторые типы экономического роста не сопровождаются уменьшением гендерного разрыва на рынке труда, хотя абсолютное выражение размера доходов женщин может и вырасти.

Марция Фонтана и Адриан Вуд (Marzia Fontana, Adrian Wood) на

в три раза большими, чем у мужчин (важно отметить, что в случае Бангладеш исследование констатировало феминизацию экспортного сектора (производство одежды), что повлияло на рост занятости женщин). Трехпроцентный рост величины заработной платы (на фоне относительного сокращения средней заработной платы мужчин) в целом способствовал сокращению гендерного разрыва в оплате труда. Но он достался женщинам ценой увеличения трудовых нагрузок в сфере неоплачиваемого труда и сокращения свободного времени⁹.

Элисса Браунштейн (Braunstein E., 2000) выявила, что при относительном росте величины заработной платы женщин, их совокупная производительность труда на первых порах сокращается. Однако *возрастание экономической автономии женщин приводит к большему равенству в распределении обязанностей по дому, что, в свою очередь, стимулирует большую производительность труда женщин*. Таким образом, в

экспортоориентированных экономических экономических рост зависит, скорее, от гендерного равенства в домохозяйстве, чем от позиций женщин в отношении капитала.

ГЕНДЕРНЫЙ АНАЛИЗ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ

Торговая политика – это действия субъектов экономических отношений в сфере торговли по поводу доступа и контроля в отношении материальных, людских, организационных, информационных и иных ресурсов. Субъектами международной политики в сфере торговли выступают государства, межгосударственные объединения и блоки, специализированные международные организации, транснациональные компании, неправительственные организации.

Торговая политика основывается на заключении договоров о торговле между торгующими партнерами. Ключ к этим соглашениям – определение целей и задач вовлеченных стран. Внутри стран определение этих целей порождает процесс конкуренции и конфликт интересов относительно понимания того, что является лучшей торговой политикой для нации в целом. Конфликты возникают потому, что лучшая торговая политика для одной группы может помешать осуществлению интересов других групп.

Национальная торговая политика и практика вынуждены балансировать между защитой национальных интересов (иногда это называют протекционизмом) и благоприятствованием «свободному» движению товаров и услуг («свободной торговле»). Сегодня свободная торговля – доминирующая идеология, которая лежит в основе многосторонней торговой политики и практики.

При рассмотрении вопроса о взаимосвязи гендера и торговой политики, в исследованиях наблюдается выделение четырех главных проблемных блоков:

- что собой представляет торговая политика;
- каково воздействие торговой политики на гендерные отношения в экономике;
- каким образом сама торговая политика испытывает воздействие гендерных отношений;
- как изменения в торговой политике воздействуют на социально-экономическое развитие, гендерные отношения и социальное равенство¹⁰.

Гендерный анализ политических отношений в сфере торговли базируется на ряде принципиальных положений относительно андроцентрической природы домохозяйств, различного вклада продуктивного и репродуктивного секторов экономики в национальное производство и экономический рост, а также одностороннего фокуса экономической политики на производительную – т.н. «формальную» – экономику.

Торговая политика, как правило, абсолютизирует рынок и недооценивает репродуктивный сектор экономики. Так, торговые договоренности в сфере услуг, включающие либерализацию таких важных сфер, как водоснабжение, энергоснабжение, здравоохранение, совершенно не учитывают, что последствия их реализации тяжелым бременем ложатся, прежде всего, на бедные слои

3. Анализ взаимовлияния гендерных отношений в рамках домохозяйств и торговли, а также связанные с торговлей виды деятельности.
4. Идентификация возможностей женщин в принятии решений в сфере торговли на различном уровне и влияния устава ВТО на процесс принятия решений в плане повышения возможностей женщин¹¹.

Взаимодействие между существующим гендерным неравенством и торговой политикой обнаруживаются в более широких сферах дифференцированного гендерного воздействия на функционирование системы торговли. Сюда включаются *связанные с торговлей изменения в бюджетной политике и сфере занятости*.

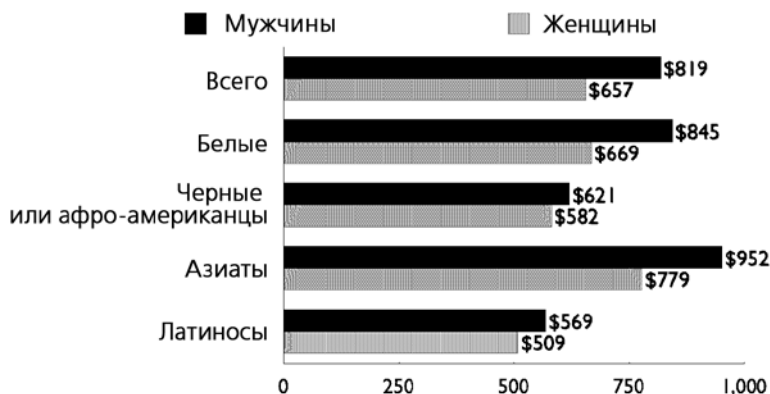
Первые состоят в том, что сокращение налоговых поступлений и тарифных платежей вследствие либерализации импорта неблагоприятно воздействуют на бюджетный дефицит, из-за чего страдает государственное финансирование социальных программ, в том числе программ в отношении женщин.

Вторые заключаются в том, что либерализация торговли ведет не только к феминизации рынка труда, но и к росту неформального рынка труда, самозанятости и временной занятости. Значительную часть работников этого рынка составляют женщины. Свою роль

играет и увеличение импорта таких продуктов, как овощи, мясо, молоко и молочные продукты, производство которых в ряде стран осуществляется преимущественно женщинами.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВТО

Самым главным и наиболее важным явлением в процессе глобализации стало появление торговых соглашений как ключевого инструмента накопления и контроля. В 1946 году было заключено Генеральное соглашение по тарифам и торговле (GATS), которое институционализировало свободную торговлю, основанную на «сравнительных преимуществах». Два фундаментальных пункта этого соглашения – отсутствие дискриминации и паритет («взаимность»). Отсутствие дискриминации обязывает торгующие страны рассматривать всех торговых партнеров как равных. Сегодня соблюдение правил торговли на практике контролируется Всемирной торговой организацией, которая начала действовать в январе 1995 г. после завершения восьмого раунда переговоров членов GATS (Уругвайский раунд).

Средний недельный заработок (полная занятость) в зависимости от пола, расы и этнической принадлежности (США, 2009 г.)

населения, для которых эти услуги становятся недоступными. Поскольку ответственность за домохозяйство и коммунальное обслуживание возлагается преимущественно на женщин, либерализация сферы услуг влияет на структуру оплачиваемого и неоплачиваемого труда женщин, способствуя увеличению их трудовой нагрузки.

В анализе гендерных отношений в торговле выделяются четыре аспекта:

1. Выявление фактов и причин гендерного неравенства в торговой политике, уставе Всемирной торговой организации (ВТО), практике международной торговли. Их устранение будет способствовать повышению экономического статуса женщин и реализации их прав.
2. Анализ негативного и позитивного воздействия торговли, торговой политики, устава ВТО на гендерное неравенство, гендерные отношения на рынках, женскую бедность и дискриминацию в отношении женщин любого возраста.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ ТОРГОВЛИ

Торговая политика и либерализация торговли имеют различное значение для женщин и мужчин с точки зрения социальных последствий, дохода, занятости, бедности, стратегий выживания и благополучия. Выявление природы и будущих последствий введения режима свободной торговли на гендерное неравенство и гендерную асимметрию, его воздействие на роль женщины в социальном воспроизводстве, положение женщин на рынке труда, а также в деловом (предпринимательском) секторе требует детального изучения. Международные торговые соглашения не являются гендернонейтральными. Они, как правило, не учитывают гендерное разделение труда между экспортоориентированными и другими секторами национальных экономик. Например,

когда развивающиеся страны снимают ограничения на импорт одежды и текстиля из-за границы, то есть разрешают «свободу торговли», это делает неконкурентоспособными товары местного производства, ведь импорт оказывается более дешевым. Для местных женщин, которые традиционно занимают большинство рабочих мест в «неторгующем» секторе производства предметов одежды в этих странах, конкурировать с более низкими ценами очень трудно. Риск потери работы для них очень высок. К тому же условия труда женщин, как правило, не соответствуют минимальным стандартам, а возможности их экономического и социального развития не всегда очевидны. Либерализация торговли оказывает воздействие на изменения трудового законодательства, систему социального страхования и реформирование социальной политики, чтобы обеспечить режим наибольшего благоприятствования иностранным инвестициям и торговым партнерам. Сокращение доходных статей бюджета приводит к урезанию государственных расходов на социальную сферу и программы помощи бедным.

Женские неправительственные организации выступают за обеспечение гарантий со стороны правительств в том, что GATS не повлияет на государственное финансирование наиболее необходимых социальных услуг, а также за открытие «Демокра-

тического раунда» переговоров в рамках ВТО, где могли бы принять участие и общественные организации. В настоящее время женщины составляют значительную часть рабочей силы, которую используют иностранные инвесторы. Прямые иностранные инвестиции в сферу обслужи-

Таким образом, политика в сфере торговли и соглашения о торговле воспроизводят гендерное неравенство и зачастую ухудшают ситуацию, устанавливая новые формы неравенства и гендерные смещения. В условиях усиления влияния торговых союзов и экономических блоков и распространения правил ВТО на сферу услуг, связанные с торговлей инвестиции, а также права на интеллектуальную собственность становятся мощным фактором экономической интеграции. Социальная и экономическая политика национальных государств все больше зависит от требований торговой политики. В результате уже невозможно анализировать социальный и экономический статус мужчин и женщин на национальном уровне: эти вопросы теперь следует ставить и рассматривать на пересечении экономических проблем национальной и международной политики.

Женщины в Непале

вания влияют на женщин и как на работниц, и как на потребительниц услуг. Если правительство оказывается вынужденным создавать преференции для иностранных инвестиций в ущерб национальному производству или создавать равные условия для иностранного и своего предпринимательства, это может привести к сокращению государственной поддержки малого бизнеса, кредитования малых предприятий и т.д.

В результате усилий на международном уровне (ВТО), заключения региональных соглашений о торговых преференциях, возникновения торговых блоков и многочисленных межгосударственных договоренностей, торговая политика последовательно развивается в направлении либерализации торговли. Этот процесс открывает национальные экономики свободным потокам товаров, услуг и капитала. Новая повестка дня в сфере торговли направлена на все большую либерализацию торговли во всех секторах экономики – без оглядки на проблемы социальной политики, гендерного равенства и человеческого развития. Но общество – это не только система экономических и социальных отношений. Теоретические исследования, посвященные проблемам глобализации международной торговли, обращают мало внимания на социальные последствия этого процесса, в том числе на дифференцированное воздействие либерализации торговли на женщин и мужчин.

1. Çağatay N. *Trade, Gender and Poverty*. UNDP, October 2001. Этот текст можно прочитать на сайте: <http://www.undp.org>.
2. Например, Доллар и Гатти, а также Классен измеряют гендерное неравенство с помощью показателей здоровья и образования и доказывают, что сокращение гендерного неравенства является экономически эффективным.
3. Seguino (2000).
4. См.: Lourdes Beneria *Gender, Trade and Poverty: A General Remark on the Benefits (And Losses) of Trade Liberalization*. Presented at Panel Discussion on Making Trade Work for Development: Proposals to Bring Gender and Poverty Eradication into Equation, organized by UNIFEM in collaboration with UNCTAD and UNDP at the International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, March 19, 2002. See on: <http://www.unifem.org>.
5. Durano M. Fe. B. *Gender Issues in International Trade*. DAWN Publications. <http://www.dawn.org>.
6. Floro M. S. *Economic Restructuring, Gender and Allocation of Time*. *World Development*, 1995, Vol. 23 # 11.
7. Dollar D., Gatti R. *Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women? The World Bank Development Research Group/ Poverty Reduction and Economic Management Network*. Policy Research Report on Gender and Development. Working Paper Series, May, 1999, No. 1.
8. Seguino S. *Gender Inequality and Economic Growth: A Cross-Country Analysis*, *World Development*, 28 (7), 2000a.
9. Fontano M. S. and Wood A. R. *Fontana Modelling the Effects of Trade on Women, at Work and at Home*. *World Development*, 28 (7), 2000.
10. См. Williams M. *Gender and Trade in International Economy: A Brief Overview*. DAWN Publications. <http://www.dawn.org>.
11. Sparr P. *A Gender Primer of Trade & Investment Policies*. North America Gender and Trade Network – US. #2 in NAGT-US Economic Literacy Series. March 2002.

Ольга Шнырова

О глобализации написано огромное количество работ, расхожими стали понятия «плоский мир» и «глобальная деревня», образно описывающие тесную связь регионов земного шара благодаря финансовым, торговым и информационным потокам. Влияние глобализации в последние годы я все больше ощущаю и на своей жизни. Эту статью, к примеру, я пишу на кухне в Лондоне, куда я приехала с крупной международной конференции в Шеффилде, на которую, в свою очередь, прибыла из Италии, где в июле руководила международной летней школой. Лондон – очень космополитичный город, еще в XIX веке его называли «современным Вавилоном», в нем очень хорошо размышлять о проблемах глобализации, поскольку проявляется она на каждом шагу. Его население – смешение рас, этнических групп, конфессий, языков – и год от года оно становится в этом плане все более и более пестрым.

Глобализация меняет нашу жизнь, открывает новые возможности, но и порождает серьезные проблемы, создает новые угрозы и риски, в том числе и для феминизма и женских движений. Поэтому не случайно на всех крупных международных феминистских встречах и форумах вопросы глобализации занимают если не центральное, то важное место.

Ярким примером обсуждений влияния глобализации на положение женщин на мировом уровне являются всемирные конгрессы «Женские миры» – одно из наиболее важных событий международного феминистского движения. Это их центральная тема, начиная с 2000-х годов и включая последний конгресс, состоявшийся в Канаде в 2011 году. Заглавной темой «Женских миров – 2011» была «Жизнь в глобализующемся мире:

ФЕМИНИЗМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: КТО КОГО?

включение, исключение, изоляция». Согласно концепции этого конгресса исследовалось влияние различных аспектов глобализации – как положительных, так и отрицательных – на положение женщин и женское движение. Каждый день был посвящен отдельной теме, также связанной с глобализацией и борьбой женщин за свои права: «Разрушая барьеры», «Разбивая стеклянный потолок», «Разрывая замкнутый круг», «Изменяя правила».

«Женские миры» вполне оправдывают свое название: в 2011 году в Оттаву съехалось более 2 000 участниц из 92 стран всех частей света. Таким образом, был представлен действительно весь мир, что вполне позволило организовать запланированный диалог между Востоком и Западом, Севером и Югом. За пять дней было представлено более 800 докладов, так что одновременно работали 25-

Проведение конгресса в столице Канады повлияло на «географию» делегатов и, соответственно, на тематику. Наибольшее количество участниц прибыли из стран Северной и Южной Америки, хорошо представлены были страны Британского содружества, к которым относится и Канада, достаточно много докладчиц приехали из стран Азии и Африки, получивших тревел-гранты Фонда солидарности. Европа была представлена гораздо слабее, практически не было участниц из постсоветских стран. Но в этом наблюдались свои плюсы, по крайней мере, для нас, так как появилась возможность познакомиться с современными процессами в регионах, от нас удаленных и менее известных, сравнить их с тем, что происходит у нас.

Глобализация делает мир открытым и во многом стирает границы, приводя к массовым миграцион-

Церемония открытия конгресса «Женские миры-2011»

30 секций. В действительности далеко не все доклады были посвящены теме глобализации: большинство участниц делились проблемами своих региональных или местных сообществ, но из выступлений становилось очевидно, что в современном мире на всех континентах, независимо от уровня развития стран, действительно протекают сходные процессы и возникают одни и те же проблемы, которые одинаково отражаются на женщинах и гендерных отношениях.

ным потокам, протекающим на всех континентах. Мы хорошо знакомы с проблемами мигрантов России, но редко задумываемся о том, что эти проблемы возникли относительно недавно, в результате включения России в глобальные экономические процессы. Повсюду население из более бедных стран стремится на заработки в более благополучные, которые нуждаются в дополнительной рабочей силе для заполнения вакансий, непривлекательных для коренного населения принимающих

стран, поэтому необходимо оценить положительные и отрицательные стороны трудовой миграции – как для стран-доноров, так и для стран-реципиентов. Программа конгресса показала, что эта проблема является актуальной для большого количества национальных и международных исследовательских центров и институтов, которые оказывают поддержку поискам в этой сфере. Меняется подход к исследованиям миграции, все больше концентрируясь на изучении культурного и исторического багажа мигрантов: откуда они приехали, какие традиции и ценности принесли с собой. Большое внимание уделяется проблемам межкультурной коммуникации между мигрировавшими и коренным населением. На конгрессе было представлено несколько долгосрочных исследовательских проектов, нацеленных на изучение влияния миграции на жизнь местных сообществ. Канадский проект «Возрождение рыболовецких сообществ острова Ньюфаундленд» был посвящен изучению способов сохранения молодежи в рыбацких поселках. Исследование мотивов молодежной миграции выявило целый ряд проблем, которые до боли знакомы и нам:

- нет возможности получить хорошую работу;
- сезонное трудоустройство, организуемое местными властями, не дает возможности заработать, не предлагает интересных вакансий и потому непопулярно;
- молодежь не видит для себя перспективы в маленьком поселке и уезжает туда, где может достичь большего.

Отток молодежи приводит к старению населения рыболовецких сообществ, постепенному их вымиранию. При этом в поисках лучшей жизни уезжают в основном мужчины, тогда как молодые женщины менее мобильны вследствие семейных обязанностей.

Однако достаточно часто наблюдается обратная тенденция. По данным ООН около ста миллионов мигрирующих – это женщины. В целом в мире женская миграция практически равна мужской. На этой же сессии – «Женская трудовая мобильность в глобальном контексте», где было представлено исследование о социальных и экономических проблемах сообществ Ньюфаундленда, рассматривались и вопросы влияния имми-

грации на жизнь местных сообществ Исландии. И на сей раз в фокусе внимания оказалась сфера частного: смешанные браки исландцев и филиппинок, которые часто заключаются в результате знакомства по интернету или через брачные агентства. Как показали доклады на других сессиях, в миграционных потоках из Азии женщины занимают все большее место. Население этого континента активно использует возможности глобализации, перемещаясь не только в Европу, США и Канаду (в провинции Британская Колумбия 30 % населения – родом из Азии), но также в Австралию и Новую Зеландию.

Марш солидарности («Женские миры-2011»)

Еще один крупный исследовательский проект, посвященный изучению женской миграции из Малайзии в Австралию, был представлен на сессии «Мигрантки (transnational women) разрушают культурные и образовательные барьеры». По результатам этого исследования, 25 % населения Австралии являются иммигрантами в первом поколении. Миграция из Азии в Австралию превратила миграцию из Европы, в настоящее время это самая большая группа среди «новых» австралийцев. Несмотря на то, что малайские мигранты первоначально начинают с нижних ступеней карьерной лестницы, многие из них впоследствии оказываются вполне успешными. Однако процесс интеграции в новое общество является достаточно сложным и болезненным вследствие различий в культурных традициях и системе ценностей. Женщины в этой ситуации часто выполняют функции хранительниц этнических и семейных традиций. В докладе отмечалось, что миграцию в Австралию в целом отличает феми-

низация, то есть женщин мигрирует больше, чем мужчин.

Значительная часть мигранток, приезжающих в развитые страны из «третьего мира», оказываются задействованы в сфере заботы, то есть в неформальном секторе. Доклады, посвященные проблемам этих женщин, заставили вспомнить исследование Гендерной программы факультета политических наук и социологии Европейского университета – о коммерциализации заботы путем приобретения услуг нянь и домработниц, многие из которых также являются мигрантками. Однако на конгрессе в основном поднимались вопросы, связанные с дискриминацией мигранток, занятых в качестве домашней прислуги и нянь, поскольку они находятся в полной зависимости от хозяев, фактически в рабском положении. Именно в неформальном секторе сосредоточена основная часть нелегально иммигрировавших.

Мигрантки часто становятся также объектами сексуальной эксплуатации и эксплуатации, поэтому на конгрессе тема миграции была тесно связана с проблемами трэффика¹ и проституции. Последняя не является добровольным выбором, это скорее результат отсутствия выбора и альтернативных возможностей. Поэтому докладчики выступали против легализации проституции и за принятие законов, запрещающих потребление сексуальных услуг. Eve (Formally exploited women now Educating) – канадская организация, борющаяся с проституцией в Канаде, распространила обращение к правительству своей страны с требованием принятия закона о проституции, основанного на так называемой Северной законодательной модели – законах, принятых в Скандинавских странах. Там проституция рассматривается как форма мужского насилия в отношении женщин и предусматривает наказание за использование платных сексуальных услуг. В Швеции, Норвегии, Исландии принятие таких законов привело к сокращению проституции. С этих же позиций выступает организация «Коалиция женщин Азии за уничтожение проституции», которая защищает права женщин, уехавших в Канаду из стран Азии. Азиатские страны признаны ООН источником международной работорговли и проституции, в то же время страны Северной Америки и Европы являются странами-реципиентами.

Однако рост проституции наблюдается повсеместно. Феминистки также связывают это с глобализацией, негативные последствия которой сказываются на женщинах в большей степени, чем на мужчинах. Феминистская критика глобализации, основанная на теории постколониализма, часто приводят к множественной дискриминации женщин в развивающихся странах. Программы развитых стран, международных организаций и фондов по нивелированию отрицательных последствий глобализации в странах «третьего мира» недостаточно эффективны и не способствуют серьезному улучшению жизни населения. Презентаций таких программ также было очень много на конгрессе. Не случайно самой многочисленной по количеству докладчиц и слушательниц оказалась сессия «Критика основных направлений политики западных стран в отношении стран «третьего мира», работа которой продолжалась полный день и сопровождалась горячими дискуссиями.

Отрицательные последствия глобализации усугубляет кризис, ухудшая положение женщин даже в развитых странах. Канада была не случайно выбрана принимающей страной «Женских миров – 2011», так как считается одной из лидирующих в проведении политики гендерного равенства. Однако канадские участницы неоднократно упоминали о том, что с наступлением кризиса правительство стало сворачивать гендерные программы, хотя в условиях возрастающей в связи с кризисом конкуренции на рынке труда экономическое положение женщин ухудшается. Российские женские организации, ищущие поддержки своих проектов в российских и западных фондах, также хорошо знакомы с проблемой сокращения финансирования гендерных проектов. В условиях кризиса проблемы гендерного равенства начинают рассматриваться как менее важные, это также глобальная тенденция.

Даже в Швеции, которая имеет репутацию «страны победившего феминизма», сохраняется гендерная дискриминация, в том числе в академической среде. Несмотря на то, что в каждом университете при-

сутствует омбудсмен по гендерному равенству, академическая среда по-прежнему остается «мужским клубом», особенно в сфере высшего управления. Ситуация, хорошо знакомая любой женщине, работающей в университете или академическом учреждении в России.

Что может противопоставить феминизм глобализации, кризису и сохраняющейся дискриминации? Оружие то же, что и у первых феминисток: солидарность, единство действий и инициатива снизу (grassroots activism). Не случайно на заключительном пленарном заседании участницы скандировали: «Solidarity!

Воркшоп по экстатическому танцу («Женские миры-2011»)

Solidarity!» – солидарность! Лозунг, провозглашенный лидерами женских профсоюзных комитетов, подхватили и другие присутствующие. Канадские профсоюзы выступили в числе основных спонсоров конгресса. Вообще профсоюзы и левые организации были достаточно широко представлены, так же, как и распространена была трактовка происходящих процессов с позиций социалистического феминизма, что может считаться вполне закономерной реакцией на кризис. Да и само по себе собрание в одном месте более чем двух тысяч ярких женщин, лидерок со всего мира – являющихся единомышленницами, несмотря на разногласия в частностях, и ставящих перед собой единые цели, несмотря на их региональную специфику – стало ярким свидетельством того, что международное женское движение является активной составляющей глобального гражданского общества.

Однако два года, последовавшие за конгрессом, на мой взгляд, еще больше усилили вызовы и угрозы феминизму. Несмотря на все обнадеживающие предсказания экономистов, окончания глобального кризиса не наблюдается. Это вынуждает правительства даже развитых стран сокращать социальные расходы, что означает демонтаж государства всеобщего благосостояния (ГВБ), созданного в Европе и Северной Америке в том числе и усилиями феминисток, которые в 70-х гг. прошлого века добились значительных социальных и правовых гарантий для женщин. Необходимость реорганизации затратной социальной политики в условиях кризиса порождает критику ГВБ как модели, имеющей серьезные недостатки: порождение иждивенчества, падение экономической активности населения и т.п., но кто может предложить лучший вариант в условиях неосостоятельности неолиберальной экономической модели и нового роста влияния левых идей?

На Европейской конференции по социальной истории, состоявшейся в апреле 2012 года в Глазго, проблема кризиса государства всеобщего благосостояния была темой для обсуждения многочисленных круглых столов и секций, поднимающих в том числе и вопрос влияния демонтажа ГВБ на гендерную политику в сфере занятости, семьи и социального обеспечения. Практически все выступающие, касаясь гендерных проблем, отмечали так называемый «feminist backlash» (откат феминизма): женщины сдают позиции на рынке труда, усиливается гендерная дискриминация, общество становится более консервативным в отношении гендерных ролей. Особенно это характерно для Восточной Европы, страны которой имеют в гендерной сфере много проблем, хорошо знакомых и понятных в России и в Украине. Вступление в ЕС не приводит к автоматическому изменению традиций и общественного сознания, особенно когда к этому недостаточно экономических предпосылок.

Однако «откат феминизма» можно констатировать и на мировом уровне. И это связано не только с экономическими или политическими проблемами. Серьезную угрозу для феминизма представляет усиление роли религии в мире. Не случайно современный мир называют

постсекулярным – религиозная ситуация в конце XX – начале XXI вв. претерпевает заметные изменения: появляются новые религиозные движения, модернизируются традиционные религии, трансформируются религиозные институты, но при этом усиливаются консервативные и ортодоксальные религиозные движения. Наиболее заметным стало возросшее влияние ислама, но происходит и усиление других конфессий. Так, в России мы наблюдаем, как общество становится все более и более православным. Практически все основные религии рассматривают женщину как существо более несовершенное, чем мужчина, ограничивая ее предназначение материнством и домашней сферой. Поэтому превращение мира в постсекулярный означает возрождение традиционализма и сокращение влияния феминистских идей даже на Западе. Актуальность этой темы, как показал опыт международной летней школы «Гендер и религия в мультикультурных обществах», проведенной в июле

том числе и в отношении религиозного возрождения – вполне вписываются в глобальные тренды и приводят к сходным последствиям, среди которых рост патриархата и традиционализма.

Конечно, не все религии одинаковы. В 70-80-х гг. XX века на волне социальных движений и реформ в протестантизме и католицизме сформировалось новое направление – феминистская теология, ставящая перед собой целью пересмотр священных текстов для обоснования равенства женщин. Однако в последнее десятилетие феминистская теология также переживает трудные времена: кафедры феминистской теологии, которые были открыты во многих западных университетах и теологических школах, закрываются, по данной проблематике изымаются учебные программы и сокращаются курсы. В постсоветских странах феминистская теология, как показала летняя школа, это предмет, практически неизвестный в академической среде. В России, учитывая ортодок-

стью. В этих условиях предметом дискуссии становится то, как, например, трактовать те или иные религиозные и культурные практики, принятые в этих сообществах (женское обрезание, к примеру, или ношение хиджаба) – как угнетение женщины или как сохранение традиций и культурных норм? Критика этих норм со стороны западных феминисток вызывает сопротивление со стороны активисток, представляющих другие культуры. В глобальном плане Запад постепенно утрачивает позиции цивилизационного центра, соответственно его ценности перестают быть бесспорными в других регионах, а феминизм – это продукт западного общества. Еще третья волна феминизма 80-х гг. XX века сопровождалась серьезной критикой «белого феминизма среднего класса», теперь эта критика еще больше усиливается, что для противников феминизма является основанием для традиционного довода: если сами женщины выступают против феминизма, то в чем его смысл и зачем он нужен?

Таким образом, глобализация действительно бросает серьезные вызовы феминизму и во многом порождает причины, приводящие к его откату. Но, исследуя историю, я придерживаюсь теории волнового развития феминизма, считая, что критика в её адрес (мол, теория не сработала на каком-то отдельном этапе в какой-то стране или регионе, как у нас, например) не является достаточно состоятельной, чтобы исключить ее в принципе, и история феминизма достаточно хорошо в нее вписывается. Все волны феминизма поднимались как ответ на гендерное неравенство и растущую дискриминацию женщин. В настоящее время политологи и экономисты отмечают рост социального неравенства как глобальную тенденцию, связанную с развитием общества в последние десятилетия. Все это выдвигает новые вызовы перед глобальным гражданским обществом, частью которого является международное феминистское движение, порождает рост гражданской активности в мире: продолжающуюся «арабскую весну», движения «Оккупай» и «Реальная демократия». Рост социальной активности женских организаций в мире, в том числе и в развивающихся странах, заставляет предположить, что в ближайшем будущем мы можем ожидать новой, четвертой волны феминизма, более многообразной и состоящей из разных направлений и подходов, волны, которая ответит на вызовы глобализации. Насколько это коснется Украины, России и других стран постсоветского пространства, покажет время.

1. В криминологии – торговля людьми.

Одно из пленарных заседаний конгресса «Женские миры-2011»

этого года Ивановским центром гендерных исследований, подтверждается большим интересом к проблеме, в том числе и на постсоветском пространстве. Участвовали в школе представительницы и представители из Украины, Белоруссии, Казахстана и России, в лекторский коллектив вошли педагоги из России, Бельгии и Португалии, местом проведения стала Италия – все это сделало школу действительно мультикультурной.

Проходившие дискуссии показали, что, во-первых, в постсоветских странах, несмотря на то, что в них доминируют разные конфессии, религиозный фактор играет важную роль в формировании национальных и этнических идентичностей, и во-вторых, что постсоветское пространство, хотя и имеет свою специфику, но процессы в нем происходящие – в

сальность православной церкви и текущую политическую ситуацию, перспективы ее возникновения вообще маловероятны.

Религиозный ренессанс, наложенный на миграционные процессы, предъявляет феминизму и другие вызовы. В том же Лондоне увеличивается количество мигрантов, старающихся сохранить свою религиозную, культурную и этническую идентичности. Эти сообщества не воспринимая идеи феминизма, поскольку данная идеология основана на ценностях западного общества, в которое они не хотят интегрироваться. В значительной степени это плоды политики мультикультурализма, ситуация с которой такая же, как с так называемым государством всеобщего благосостояния: многие критикуют, но никто не решается отменить полно-

ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛЬНІ ПРОТЕСТНІ РУХИ З АМЕРИКАНСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ: ВІД FEMEN ДО OCCUPY

ДИСКУСІЯ МІЖ ДЖЕССИКОЮ ЗИХОВИЧ ТА НАТАЛІЄЮ ЧЕРМАЛИХ

Джессика Зихович

Наталія Чермалих

Н.Ч.: Джессико, як ти дізналася про FEMEN? Чи ти пригадуєш свою першу реакцію на діяльність цієї групи?

Д.З.: Я дізналася про FEMEN, читаючи українські інтернет-видання. Група розпочала свою діяльність у 2008 році, я ж мешкала в Україні з 2005 по 2007 роки, тож я вже цікавилася Україною та добре знала український політичний контекст. Потім я побачила репортаж про FEMEN в американській газеті: мене він дуже здивував, оскільки я ніколи не бачила нічого подібного, живучи в Україні. Отже, я почала слідкувати за інформацією про них в американській і українській пресі та згодом дізналася більше. У той час, тобто у 2008-2009 роках, їхня діяльність здавалася мені досить незаваданою, скоріше ігровою, веселою. На сьогоднішній день їхня риторика значно змінилася. Тоді мені здавалося, що їхнє майбутнє – стати

Джессика Зихович – аспірантка факультету слов'янських мов та літератур Мічиганського Університету, співробітниця Центру російських, східноєвропейських та євразійських студій, стипендіатка Інституту досліджень жінок та гендеру Мічиганського Університету. Її статті публікувалися в науковому журналі «Anthropology of East Europe Review» («Вісник Антропології Східної Європи»). Сфера наукових інтересів Д. Зихович – теорія візуальної культури, філософія, гендерний та мистецький активізм в сучасній Україні, декілька розділів майбутньої дисертації Д. Зихович присвячені діяльності групи FEMEN.

чимось на кшталт вуличного театру чи й поп-фігурами, як Верка Сердючка. Я стала говорити про них з іншими дослідницями українського фемінізму та спеціалістками з гендерних студій, які працюють у США, наприклад із Маріан Рубчак, яка написала статтю про особливості феміністичного руху в Україні¹. Загалом я гадаю, що більшість американських дослідниць інтерпретує діяльність FEMEN радше як перформативну, ніж як політичну. Схожий погляд знаходимо і в мейнстрімних медіях: зазвичай, інформацію про FEMEN ілюструють короткими відео-роліками з їхніх акцій, які мають розважальну функцію. Самій суті їхніх перформансів приділяють мало уваги в пресі, що, насправді, дуже впливає на сприйняття діяльності групи поза межами України.

Н.Ч.: Що ти думаєш про FEMEN сьогодні?

Д.З.: Власне, я досі не маю чіткої точки зору, але думаю, що вони мають великий потенціал, оскільки ця група діє тут і зараз, вони дуже сучасні. Сподіваюся, що дехто з них згодом стане більш залученими до активізму. FEMEN – група, що переозначає публічний дискурс щодо прав жінок в Україні, з одного боку, через карнавальний гумор, бурлеск, а з іншого – через окупацію традиційно громадянських просторів: вулиць, площ, університетів тощо. А також через використання оголеного жіночого тіла, яке завжди є зоною політичних суперечок. Стратегія інтернет- та медіаактивізму, до якої вони вдавалися, певним чином резонувала з дискусіями на Заході щодо зростаючих нерівностей у неолібе-

Наталія Чермалих – есеїстка, арт-критикиня, активістка «Феміністичної Офензиви». У 2012 році написала розділ до колективного дослідження «Гендер. Релігія. Націоналізм в Україні» під редакцією Галини Ярманової, в якому йшлося, зокрема, про візуальну політику групи FEMEN.

ральному суспільстві, що проявлялися у блогосфері, але ще не мали матеріальної, «вуличної» репрезентації. У цьому сенсі, оглядаючись, можна сказати, що естетика FEMEN передувала руху Occupy чи демонстраціям Slutwalks (Хода шльондр) у зацікавленості питаннями біополітики та регуляції тіл у певних просторах різними владними режимами. З іншого боку, я бачу, що сьогодні фемени потроху стають селебріті – а це означає, що вони водночас перестають бути активістками в первинному сенсі цього слова. Мабуть, селебріті-активізм також існує, однак у такій ролі вони більше не репрезентують позицію певної меншості, а стають кимось на кшталт політичних лідерок, очолюють рух, який вони самі створили.

Н.Ч.: Якими були твої враження щодо українського чи пострадянського фемінізму, поки ти жила в Україні?

Д.З.: Як на мене, найбільшу різницю між українським та американським фемінізмом я відчувала ще до того, як почала досліджувати діалог між західним та східним фемінізмами. Це було навіть не інтелектуальне, а соціальне відчуття, інтуїція: йдеться про різницю у життях наших бабусь. У США та генерація жінок майже не мала доступу до вищої освіти: вони або не мали на це права, або не мали часу на вищу освіту через родинні обов'язки. Наприклад, обидві мої бабусі здобули тільки шкільну освіту, та це було абсолютно нормальним явищем для тогочасної американської жінки, незалежно від її класової приналежності. Коли я розмовляю з

українками, я розумію, що тут все виглядало не так: я часто чую спогади на кшталт «моя бабуся була вченою-фізикинею, моя – лікаркою, а моя – професоркою». Для США це радше виняток, аніж правило. На мій погляд, ця кар'єрна можливість, що її мали радянські жінки, – велика перевага, яку зараз важко усвідомити. Українки насправді часто-густо мають потужні рольові моделі у власній родині – ми ж, американки, маємо зовсім інший досвід, зокрема родинний.

Н.Ч.: Тож ти вважаєш, що сьогоднішня ситуація щодо гендерних ролей в Україні була якось визначена радянською ситуацією, у тому числі і в позитивному сенсі?

Д.З.: Можливо, це так. Серед молодих українських жінок я відчуваю бажання довести, що вони можуть

му. А що ти думаєш про цю дилему щодо візуальної репрезентації української фемінності?

Н.Ч.: Я б хотіла повернути тобі це запитання. Чи можеш ти уявити, що FEMEN з'явилися б в Америці? Чи може американська феміністка виглядати так, як «феменка»?

Д.З.: Я думаю, що це дуже залежить від інтерпретації їхньої діяльності, оскільки усвідомлення їхніх меседжів зумовлене також і поглядами глядацтва. Я погоджуюся з критикою, яку висувують ряд американських феміністок щодо неперекладності феномену FEMEN як феміністичного в американському контексті. Мабуть, жінка FEMEN іронізує з тих жіночих ролей, які ми бачимо в гламурних журналах – однак розуміння цих перформансів саме як прояву феміністичної іронії, а

я сама не можу підтримувати риторику легітимації насильства, присутню в останніх перформансах FEMEN, присвячених проблемам жінок близького Сходу, зокрема носінню хіджаба, нікаба чи бурки. Я знаю, що FEMEN співпрацювали з мусульманками, і деякі мусульманки підтримують FEMEN, тому не можна цілковито відкидати та заперечувати цей бік їхньої політики. Проте я впевнена, що FEMEN не є політичною групою, відкритою для всіх жінок, які хотіли б залучитися до їхньої діяльності та сприяти змінам в групі.

Н.Ч.: Сьогодні європейські фемініст(к)и та активіст(к)и антирасистського руху критикують FEMEN за їхні різкі висловлювання щодо ісламу. Я певна, що цей напрям критики не оминув і США. Що ти думаєш з цього приводу?

Д.З.: Нещодавно я читала статтю, опубліковану в журналі «The Atlantic»², що називалася «Топлес-джихад: чому FEMEN мають рацію?». В ній йшлося, зокрема, про напружені теледебати між Інною Шевченко та американською активісткою Лайлою Алавою, що вважає себе феміністкою та мусульманкою і не бачить у цьому протиріччя. Інна Шевченко ж дотримується діаметрально протилежної позиції, вважаючи поєднання ісламу та фемінізму «оксимороном» – про що вона різко та зухвало заявила з телеекранів, узагалі не слухаючи аргументів своєї візаві. Автор статті – колумніст «The Atlantic» Джефрі Тейлер стверджує, що причина такої радикальної позиції Інни криється «в її пострадянському походженні. З одного

досягти професійного успіху, як їхні матері чи бабусі, але водночас мати краще, більш яскраве життя, не перенасичене ідеологією, направленою «згори».

Мене особисто цікавить питання, яке також стосується і діяльності групи FEMEN: коли мова заходить про українських жінок, часто згадують про жіночу самооб'єктивацію. Це ж говорять і про FEMEN: вони представляють себе як об'єкти, тільки в перебільшеній формі, не тільки через відверте сексуальне вбрання, але й через демонстрацію оголених грудей. З іншого боку, зовнішні коди, які експлуатують FEMEN, часто відносять до так званого «гламурного» фемініз-

не прямого висловлювання, доступне лише певному прошарку людей з певним рівнем освіти, з певними культурними референціями. На початку їхньої діяльності я повністю розділяла цю позицію – більше того, мені здавалося, що FEMEN, це нова форма гумору, гротеск, чимось схожий на політику молодіжного часопису «VICE» – це свідомо неполіткоректна, ба навіть анти-політкоректна естетика. Необхідність постійної політичної коректності – це також певною мірою тиранія, особливо в американському контексті. Але на сьогоднішній день моя позиція щодо FEMEN досі не є однозначною. Я зустрічала певну кількість американських феміністок, та й

боку Інна нічого не чула про західну культуру політкоректності, а з іншого боку – завдяки своєму радянському минулому знає, якою загрозливою може бути цензура». Я не можу погодитися з такими означеннями, хоча чую їх усе частіше. На мій погляд, тут ідеться про певну есенціалізацію відмінностей між глобальним «Заходом» з одного боку, й пострадянським та мусульманським «Сходом» з іншого. Особиста позиція Інни Шевченко чи всієї групи FEMEN приписується всім «молодим жінкам з пострадянських територій» з тієї єдиної причини, що «вони не виростили в західній культурі політкоректності». Таке означення FEMEN окреслює нові кордони між

ідентичностями, не дозволяючи вести продуктивний феміністичний діалог. Можливо, в тебе будуть якісь заперечення чи доповнення?

Н.Ч.: Я погоджуюся з усіма твоїми зауваженнями та думаю, що така перспектива є дуже доречною, хоча й незвичною для української аудиторії, українського погляду на FEMEN загалом. Насправді, моя позиція щодо групи FEMEN також дуже змінилася протягом кількох років їхнього існування. Спершу мені, як і тобі, було важко вловити феміністичну складову їхньої діяльності: на сторінках преси йшлося радше про розрізнені перформанси, поєднані одним спільним знаменником – оголеними грудьми з певними слоганами, які реагували на дуже різні політичні ситуації: від діяльності Кабінету Міністрів України до планових відключень води в Києві. Самі активістки також відкрито заперечували свою причетність до феміністичного руху. Їхні перші перформанси ніяк не репрезентували мої політичні погляди, FEMEN не говорили від мого імені – а навпаки, давали досить популістську відповідь на поточні українські політичні події. За формою вони дійсно нагадували політичний вуличний театр і виражали в медіях позицію пересічних українок та українців – такий собі vox populi. Звісно, цим реплікам бракувало критичності та аналітизму, вони не пропонували нічого нового в політиці, лише констатуючи певне коло наявних в Україні проблем, однак новим було те,

що жінки масово протестували, окуповуючи вуличний простір, і їхній голос почули в ЗМІ, про них заговорили. Згодом з їхньої різнобарвної активності виділилося досить чітке коло гендерних тем: протидія проституції, насильству над жінками, секс-туризму та сексуальним домаганням на вулиці. Гадаю, саме в цей момент на їхню діяльність звернули увагу феміністки та гендерні дослідниці, на сторінках української преси розпочалася дискусія. У той самий час зарубіжні медіа вітали появу «яскравого українського фемінізму», що як ми бачимо сьогодні, кінець-кінцем, вплинуло і на самих учасниць руху. Вони нарешті розпочали відкрито позиціонувати себе як феміністок – і ця політична еволюція видається мені цікавою, хоча багато

українських феміністок вважають що це *fake-feminism*, фальшивий фемінізм.

Д.З.: Мене також цікавить питання відмінностей, які аудиторія накладає на розуміння діяльності групи. Дійсно цікаво спостерігати, як FEMEN долає кордони – не тільки географічні, але й уявні, вигадані межі: культурні, національні. Я знаю, що деякі учасниці групи не можуть подорожувати до Росії, деяких з них затримували в певних країнах і вони не могли їх полишити. Також, аналізуючи їхню діяльність, я дійшла висновку, що те, як вони презентують себе українській аудиторії, дуже відрізняється від їхньої позиції на Заході. Водночас, останнім часом починають з'являтися особи, групи та рухи, які використовують стилістику FEMEN – у контр-протестах, у

FEMEN завжди намагаються бути в епіцентрі подій, що скеровує їх до певних територій, водночас проявляючи й приховане гендероване значення цих просторів. Так, Хрещатик – це не тільки центральна та найдорожча вулиця Києва, але й точка відліку сексуального туризму в Києві з одного боку, а з іншого – простір реальних знайомств між українськими чоловіками та жінками. Подібне спостерігаємо і з Pussy Riot: до їхнього перформансу в Храмі Христа Спасителя мало хто знав про те, що на церковному амвоні не можна знаходитися жінкам. Звісно, для FEMEN це радше інтуїтивний, ніж інтелектуальний вибір. Однак, незважаючи на всі політичні розбіжності, мені цікаво аналізувати їхнє візуальне мислення, візуальну політичну риторику, що

протестах на підтримку FEMEN чи й у зовсім інших сферах. Після випадку з ув'язненням Pussy Riot навіть Мадона використала стиль FEMEN, написавши на оголеній спині чорним Free Pussy Riot! Їм вдалося «запатентувати» цей стиль низового активізму, а потім цей «патент» вийшов з-під їхнього контролю та розійшовся світом, як такий собі «плаваючий означник». Мене цікавить також питання використання FEMEN символіки певного простору, певної території. Адже інтернет – це водночас і «універсальний простір», і «анти-простір», тоді як такі місцини, як Майдан чи Хрещатик, де феменки найчастіше проводять свої перформанси в Києві, мають в контексті української політики реальне значення.

Н.Ч.: Я гадаю, що це дуже точно спостереження з твого боку: дійсно,

різко відрізняється від класичного розуміння політики як вербалізованого ідеологічного конструкту.

Д.З.: Чи відбулися якісь зміни у цій мові протягом останніх років?

Н.Ч.: Власне, феменки ніколи не переставали реагувати на поточні політичні події (востаннє в Україні – з приводу ув'язнення Тимошенко). На мій погляд, їхні політичні погляди досі «віддають» популізмом, як на рівні форми, так і на рівні змісту – про це я писала в своєму розділі дослідження «Гендер. Релігія. Націоналізм», опублікованому в 2012 році. Останнім часом однією з центральних і найбільш полемічних тем їхньої діяльності став радикальний анти-клерикалізм. На теренах колишнього СРСР феменки протестували проти РПЦ та клерикалізації влади,

а починаючи з 2012 року, коли центром їхньої діяльності став Париж, – і проти політики Ватикану та особливо активно проти становища жінок у мусульманських суспільствах.

Д.3.: Мене особисто вразило те, що Pussy Riot виступили проти жести солідарності від FEMEN. Гадаю, на Заході це здивувало багатьох людей. Як ти думаєш, чому так сталося?

Н.4.: Окрім персональних та медійних причин, питань «внутрішньої» конкуренції, я гадаю, що корінна відмінність між Pussy Riot та FEMEN полягає у їхніх різних стратегіях щодо спротиву клерикалізації влади. Після

протесту, і в цьому сенсі результати діяльності цієї групи досі невидимі в Україні, що це лише початок. У цьому сенсі це трохи нагадує мені ідеологію глобального руху Оскуру.

Я хотіла спитати тебе, чи з появою FEMEN бути українською феміністкою стало важче, з огляду на те, що їхні постані надзвичайно медіалізовані?

Н.4.: Це складне запитання, оскільки бути феміністкою в Україні важко в будь-якому разі; думаю, сьогодні активістки FEMEN самі це відчувають і медіалізованість та певний ореол слави аж ніяк не захищає їх від потоку мізогінії, ненависті та презирства

Джессико, я знаю, що як активістка ти маєш відношення до американського руху Оскуру. Чи не провела ти проводити паралелі між Оскурою та FEMEN?

Д.3.: На Заході багато хто критикує рух Оскуру за відсутність однієї чіткої та ясної політичної мети. Водночас риторика найперших вуличних протестів Оскуру, що відбулися восени 2011 року напередодні переобрання Б. Обами, стала важливим свідченням про активну політичну ангажованість та класову свідомість молодих американців та американок. До речі, на останніх виборах явка молоді стала рекордною за багато років. Можливо, ще важливішим є відчуття більшої солідарності щодо контролю та захисту державних ресурсів, яка вийшла за рамки лише лівої політики та навіть переформулювала ідеологічне мислення щодо класової структури і рівності в Америці. Як і FEMEN, рух Оскуру критикували за те, що вони не включають всіх громадян, оскільки є здебільшого рухом молоді з досить високим рівнем освіти. Але не варто забувати, що Оскуру – це інтелектуальний рух, що повернув інтелекцію, її цінності та погляди на сторінки звичайних американських ЗМІ, дозволяючи читачській аудиторії критично осмислити засоби масової інформації

як сферу влади, як владний апарат. Можливо, FEMEN відкрила аналогічні процеси в українському публічному дискурсі щодо фемінізму. Я гадаю, що сьогодні ми мусимо критично все осмислити та дати собі відповідь на запитання: чому медії майже завжди вдаються до образів, створених FEMEN та Оскурою, щоб описати рух «молодих» та «незгодних»? Чому саме вони є найбільш видимими? Яким чином інтернет може покращити, але також і знизити якість дебатів навколо потенціальних політичних процесів? Усі ці питання постають сьогодні перед глобальним протестним рухом, і відповіді на них є важливими, але неочевидними – як у США, так і в Україні.

1. Rubchak M. Seeing Pink: Searching for Gender Justice Through Opposition in Ukraine / *European Journal of Women's Studies*. – 2001. – vol 8/1. – pp. 149-160.
2. The Atlantic (Jeffrey Tayler, The Atlantic, May 1, 2013. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/05/topless-jihad-why-femen-is-right/275471/>)

ля перформансу в Храмі Христа Спасителя Pussy Riot частково вибудували лінію свого захисту на тому факті, що деякі з учасниць позиціонують себе як християнок. Тоді як FEMEN вважають себе атеїстками та виступають саме з цих позицій. Хоча зв'язок між візуальними стратегіями цих двох груп є, на мій погляд, досить очевидним. Гадаю, без FEMEN не було б і Pussy Riot.

Д.3.: Це дійсно так. Сьогодні FEMEN стали такими собі глобальними провокаторками: хай там як, їхні перформанси змушують людей об'єднуватися довкола певних тематик, дискутувати з приводу фемінізму. Вони породжують певне інтелектуальне поле довкола феміністичних питань, яке інакше могло б і не виникнути в медіях. Якось у Анни Гуцол спитали, чи може вона собі уявити, що FEMEN колись перейде до справжнього насильства в своїх протестних акціях – вона сказала, що ні. Що FEMEN – це група ненасильницького політичного

з боку консервативної, ба навіть і ліберальної, частини суспільства. З іншого боку, я розумію, що на сучасній мапі світу Україна – це віддалена, провінційна територія з дуже невеликим фінансовим та культурним капіталом і тяжким постколоніальним самоусвідомленням. Широка популярність феміністичної низової групи, якою б контроверсійною не була їхня діяльність, – цей феномен сам по собі безпрецедентний. А тому часто доводиться пояснювати, що в Україні також існують різні фемінізми, й особисто мене не ображає те, що за кордоном питання FEMEN обов'язково вирінає одним із перших. Навпаки, часто аналіз діяльності групи FEMEN, навіть критичний – дозволяє розпочати діалог про поступ фемінізму на пострадянському просторі, про його історичну та соціальну зумовленість, його характерні риси. За можливість репліки у цьому діалозі українські феміністки можуть подякувати FEMEN.

ПОКОРЕНИЕ ВЕРШИН. ПОСТРОЕНИЕ ТРАНС*КОАЛИЦИИ

Юрий Франк

С 17 по 23 июля 2013 года, во время международного лагеря трансгендерных людей, проходившего в украинских Карпатах, произошло историческое событие – была создана Транс*Коалиция, призванная объединить усилия активисток и активистов постсоветского пространства в деле защиты своих прав. На момент создания в Коалицию вошли 7 стран: Армения, Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия и Украина – но объединение остается открытым для расширения и сотрудничества. Почему собственно появилась Коалиция, с какими проблемами сталкиваются трансгендерные люди в странах Восточной Европы и Средней Азии, что делается для их преодоления – попробуем разобраться ниже.

ТЕРМИНОЛОГИЯ

Слово «трансгендер» пока что остается новым и непривычным для широкой аудитории. Чаще употребляют термин транссексуал/ка, который у многих вызывает неоднозначные ассоциации – отчасти из-за карикатурного образа, созданного СМИ, отчасти из-за наличия в нем корня «секс», который всегда провоцирует нездоровое возбуждение консервативной части нашего, весьма пуританского и ханжеского общества. То, что в этом случае речь идет о **гендерной идентичности**, а не об интимных отношениях, остается без внимания. В сознании рядовых граждан типичный транссексуал (да, как правило, используют мужской род, хотя на самом деле могут говорить о транссексуальной женщине) – это мужчина, которому взбрело в голову «сменить пол» на женский, сделать кучу пластических операций, и теперь он зарабатывает на жизнь, вы-

ступая в качестве травести в ночных клубах или занимаясь секс-работой. Этот стереотипный образ в значительной мере сформирован СМИ и порожден отсутствием адекватной информации о трансгендерах, которые, как правило, не спешат сообщать окружающим о себе (и не без оснований: предвзятое отношение, стигматизация и дискриминация таких людей, к сожалению, очень распространены).

Трансгендерами называют людей, чье самосознание, внешность и / или поведение не вписываются в гендерную роль, нормативную для пола, определенного при рождении. Это обобщающий термин, объединяющий кроссдрессеров (людей, переодевающихся в одежду другого гендера), агендеров (людей, не имеющих определенной гендерной идентичности), бигендеров (людей с меняющейся гендерной идентичностью, которые чувствуют себя то мужчиной, то женщиной в зависимости от **внутреннего осознания себя** и окружения), гендерквиров (людей, чья гендерная идентичность отличается от «мужской» и «женской») и собственно **транссексуалов** (так чаще всего называют людей, прибегающих к медицинским методам изменения собственного тела – гормонотерапии и хирургии – чтобы выглядеть максимально похоже на лиц другого «пола», потому что чувствуют свою принадлежность к нему и желают социализироваться в соответствующей гендерной роли).

ТРАНСФОБИЯ И ПАТРИАРХАТ

Враждебное отношение к трансгендерным людям (так же, как и к гомосексуальным) обусловлено гендерным неравенством и патриархатом.

Наше общество **искусственно разделено** на две неравноценные группы, имеющие разные возможности, разный доступ к ресурсам и власти, находящиеся на разных ступенях иерархии. Все мужское – правильное, нормативное, главное, важное, серьезное. Все женское – ложное, второстепенное, вторичное, легкомысленное. Называние мужчины женщиной – оскорбление, называние женщины мужчиной – комплимент. Гендерная бинарность социума основана на биологических различиях, которые абсолютизируются и используются как аргумент для обоснования неравенства.

Мол, мужчины и женщины от природы кардинально разные, поэтому и выполняют разные роли. Эта риторика абсолютно идентична той, которую использовали рабовладельцы, говоря о естественной склонности темнокорых людей к служению, их низком интеллекте, недоразвитом мозге и т.д. Конечно же, такая система распределения власти стремится быть постоянной, а критерии построения иерархий – незыблемыми. И именно поэтому люди, каким-то образом не вписывающиеся в заданные рамки, оказываются на обочине, подвергаются преследованиям и дискриминации. Желание транссексуальных людей социализироваться в другой роли и физически походить на людей другого «пола» в этой системе становится не просто самоопределением и манипуляциями с собственным телом – это, прежде всего, стремление изменить свою позицию в иерархии: или урвать свой кусок власти и привилегий, или же отказаться от них. Первое воспринимается как неслыханная наглость и жалкая попытка «бабы» стать мужчиной, второе – как предательство своего «мужского предназначения» и позор. Конечно, большинство трансфобов не осознают влияние дискурсивной власти (общепринятых стереотипов, так называемого «здорового смысла») и считают свое поведение естественным и «нормальным» неприятием «извращений». Трансгендеров воспринимают враждебно, с пренебрежением и агрессией. Детей, проявляющих гендернонеконформное поведение, пытаются исправить, перевоспитывать или лечить. В школе они страдают от издевательств сверстников, дома – от непонимания родных. Все это, конечно, вызывает у трансгендеров психологический дискомфорт, причиняет им страдания, порождает неуверенность в себе, мешает успешной социализации.

ПАТОЛОГИЗАЦИЯ

Неприятие патриархатным обществом гендерно неконформного поведения было рационализировано и легитимизировано социальными институтами – в частности, через медицинскую патологизацию транссексуальности, ее классификацию как психической болезни. Присмотревшись внимательно к диагностическим критериям и методам лечения «транссексуализма», можно увидеть массу несоответствий,

абсурдных противопоказаний, репрессивных методик и неадекватных требований. Противопоказания к «смене пола» и диагностические критерии этой «болезни» больше похожи на медикализованные социальные стереотипы, чем на научные достижения доказательной медицины. В частности, согласно диагностическим критериям, «настоящие» транссексуалки и транссексуалы почему-то обязательно должны быть гетеросексуальными и демонстрировать гипертрофированную нормативную фемининность / маскулинность. Отвечая на вопросы врачей и проходя тесты, люди зачастую вынуждены лгать, подстраиваясь под заданные требования, лишь бы получить нужный диагноз (без диагноза, месячного лишения свободы в психиатрической институции и длительной бюрократической волокиты, транссексуальные люди в Украине не имеют права на социализацию в желаемой роли). Транссексуалки и транссексуалы вынуждены доказывать врачу свою транссексуальность, при этом оценка психиатра полностью субъективна и отражает личные представления этого человека о «женских» и «мужских» качествах, что порой провоцирует поистине анекдотические ситуации. Например, одного транссексуального мужчину в Украине «забраковали» из-за того, что врач увидел на нем «пирсинг по женскому типу».

Патологизация транссексуальности стала удобным инструментом маргинализации трансгендеров в глазах общества и легитимизировала репрессивные практики над ними. Сама процедура «изменения / коррекции» пола создает ситуацию, когда наделенные экспертной властью медики уполномочены решать судьбу человека, выяснять, имеет ли он или она право на свою идентичность и самовыражение. Эта процедура является своеобразным «испытанием на прочность», во время которого к людям применяют практики, которые вполне могут быть квалифицированы как унижение чести и достоинства или даже медицинские пытки. Транссексуальных мужчин кладут в женское отделение, транссексуальных женщин – в мужское.

Сама обстановка психиатрической больницы – дисциплинарного института, где распорядок регламентирован и человек не может решать, где ей или ему быть и что делать, вызывает сильный стресс. За людьми постоянно наблюдают, даже в туалете, обосновывая подобную практику необходимостью убедить-

ся, что и там транссексуальный человек ведет себя в соответствии с заявленной идентичностью. Вся процедура построена таким образом, чтобы осуществить максимально сильное психологическое давление и, подвергнув человека унижениям и стрессу, «отговорить» ее или его от желаемого перехода.

ДИСКРИМИНАЦИЯ

Трансгендеры являются одной из наиболее дискриминируемых и стигматизированных социальных групп. Негуманная процедура «изменения / коррекции» пола мешает нормальной социализации таких людей – из-за того, что изменение документов является последним этапом, а сама процедура длительна и сложна, большинство транссексуальных людей, проходящих гормональную терапию, вынуждены долгое время жить с документами, не соответствующими их внешности. Это вызывает

Символы, обозначающие трансгендерных людей

многочисленные проблемы – при трудоустройстве, во время общения с правоохранительными органами, при пользовании железнодорожным и авиа-транспортным, выезде за границу – практически в любой ситуации, где нужно иметь при себе удостоверение личности. Кроме того, в Украине и других странах постсоветского пространства (в частности, в Казахстане) эта процедура предусматривает проведение обязательной стерилизации, которая не имеет никакого рационального медицинского обоснования и является скорее отражением евгенической идеологии, грубым простым языком зафиксированной во фразе «чтобы уроды не плодились».

Трансгендеры часто становятся жертвами агрессии и преступлений на почве ненависти. Особо следует отметить агрессию в адрес транссексуальных женщин, над которыми нередко совершают насилие или даже убивают их же партнеры, просто узнав об их статусе. При этом

мало кто из жертв обращается в милицию – люди просто не верят, что им помогут, или не хотят разглашать свою ситуацию, чтобы не стало еще хуже.

АКТИВИЗМ

Трансгендеры представлены в известной аббревиатуре ЛГБТ и формально являются частью ЛГБТ-сообщества. К сожалению, это сообщество является достаточно искусственным объединением, так как включает отличные группы с разными потребностями и проблемами. Трансгендеры практически невидимы в движении гомосексуальных и бисексуальных людей за свои права, это все еще очень закрытая и маргинализованная группа.

Неоднозначное отношение к трансгендерам демонстрирует и феминистическое движение. Более консервативная его часть дистанцируется от ЛГБТ-проблематики, считая ее слишком радикальной и дискредитирующей их активность, портящей репутацию среди гомофобно и трансфобно настроенных влиятельных лиц и могущей негативно сказаться на деятельности в целом. Радикальные феминистки также не всегда симпатизируют трансгендерам. Часть из них разделяют эссенциалистский взгляд на природу гендера, часть считают, что социализация является решающим фактором в его формировании – но и те, и другие уверены, что транссексуальных женщин нельзя считать полноценными

женщинами, а следует их рассматривать как мужчин, продолжающих пользоваться мужскими привилегиями, и, соответственно, не могущих рассчитывать на поддержку феминисток. К транссексуальным мужчинам в этом контексте относятся как к жертвам столь сильной внутренней мизогинии, что она даже заставила их «сменить пол».

В данной ситуации трансгендерные люди должны рассчитывать, прежде всего, на себя и развивать собственные инициативы. Проведение Транс*лагеря и создание Коалиции на постсоветском пространстве является логичным и очень важным шагом в этом направлении.

ТРАНС*ЛАГЕРЬ

Идея провести лагерь для трансгендеров постсоветского пространства возникла у группы активисток и активистов из разных стран и организаций, уже достаточно давно занимающихся адвокационной деятельностью и социальной работой.

Почему именно лагерь, да еще и в отдаленном уголке Карпат? Потому что одиночество и недостаток общения с себе подобными – это одна из главных проблем трансгендеров. Для людей, которым хочется разобраться в себе, понять, что происходит, получить помощь, единственным способом коммуникации остается интернет, который все равно не способен заменить живое общение. К тому же, информация, доступная на форумах и в социальных сетях, часто оказывается некорректной, основанной на устаревших патологизирующих представлениях, что еще больше усугубляет психологические проблемы трансгендеров и затрудняет их социализацию. Поэтому возникла идея собрать людей в безопасном

странах, обсуждали терминологию, которую стоило бы рекомендовать СМИ и научному сообществу как корректную и недискриминирующую, делились опытом камин-аута перед близкими, касались вопроса сексуальной ориентации трансгендерных людей и сексуальности вообще, дискутировали о связи дискриминации трансгендеров с гендерным неравенством в обществе и, соответственно, необходимости сотрудничества с феминистическим движением.

В результате работы лагеря была создана Транс*Коалиция – по образцу уже существующей сети «Transgender Europe», но с учетом специфики и проблем постсоветского региона.

Первая вершина, покорённая Транс*Коалицией

и комфортном месте, где бы все могли быть собой, спокойно общаться, обмениваться опытом и вместе продумать пути выхода из сложившейся ситуации.

Лагерь, который успешно состоялся, несмотря на многочисленные угрозы праворадикалов, звучавшие в социальных сетях, дал возможность познакомиться немалому количеству трансгендерных людей (31) из разных стран постсоветского пространства – Украины, России, Молдовы, Грузии, Армении, Казахстана и Кыргызстана. Это были люди с разными идентичностями, разным опытом активизма, разными взглядами на пути решения проблем транссообщества.

В рамках тематических секций говорили об адвокативной стратегии, депатологизации транссексуальности, доступе к медицинским услугам, процедурах «смены пола» в разных

ТРАНС*КОАЛИЦИЯ

Коалиция объявляет своей миссией улучшение условий жизни трансгендерных людей в постсоветских странах путем освещения их интересов в публичном пространстве, распространения объективной информации о трансгендерности, повышения осведомленности постсоветских и международных институтов о вопросах трансгендерности, работы с академическими учеными, исследующими данную проблематику.

Коалиция также планирует представлять постсоветский регион при обсуждении вопросов трансгендерности на международном уровне.

В долгосрочной перспективе Коалиция выступает за:

- деконструкцию патриархата, цис-нормативности и гетеронормативности,

- уничтожение других видов дискриминации,
- формирование гендернонейтрального языка,
- отмену графы «пол» в документах,
- выработку гуманных процедур признания гендерной идентичности,
- признание репродуктивных и родительских прав трансгендеров, отмену принудительной стерилизации,
- отмену принудительных операций для интерсексуальных детей,
- финансовую доступность медицинских услуг по изменению тела для трансгендерных людей,
- принятие комплексного антидискриминационного законодательства.

Одной из важнейших задач Транс*Коалиции является депатологизация трансгендерности, которая на данный момент включена в МКБ-10 (Международную классификацию болезней 10-го пересмотра) в раздел психических расстройств: F64.0 «Транссексуализм», F64.1 «Трансвестизм двойной роли», F65.1 «Фетишистский трансвестизм». Коалиция призывает Всемирную организацию здравоохранения в новой, 11-й редакции МКБ, заменить диагноз «Транссексуализм» на «Гендерную дисфорию» и перенести его в непатологизирующий раздел Z («Другие состояния»).

В ценности, поддерживаемые Коалицией, входят гендерное разнообразие, нециснормативность, неиерархичность, ненасилие, инклюзивность, интерсекциональность, секс-позитивность и секс-вариативность.

В рамках встречи активистки и активисты договорились о задачах коалиции на ближайшие полтора года. Среди них, в частности:

- создание информационного ресурса, который бы доносил информацию о трансгендерности в бинарном непатологизирующем контексте,
- разработка глоссария о трансгендерности,
- проведение экспертных встреч,
- инициирование стратегических судебных дел,
- переводы информации о трансгендерности на русский и другие региональные языки,
- сбор информации о репродуктивных и родительских правах трансгендеров в разных странах,
- документирование случаев нарушений прав трансгендеров.

В качестве приоритетных стран для работы выбраны Армения, Казахстан и Украина, ситуация с признанием гендерной идентичности в которых была определена участниками / участницами как наиболее плачевная.

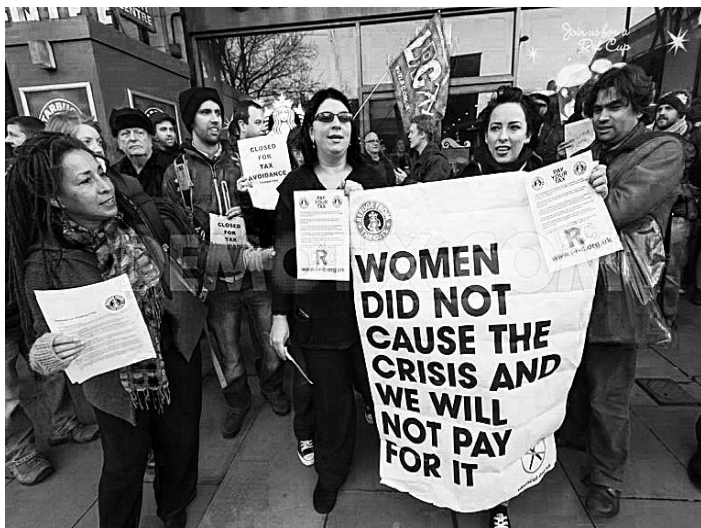

СВІТ СТАЄ СПРАВЕДЛИВИШИМ

УСТАНОВЛЕНО, КТО ПРЕЖДЕ ВСЕГО НУЖДАЕТСЯ В ЗАЩИТЕ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО КРИЗИСА

От мировой рецессии больше всего пострадали женщины и девочки. К такому выводу пришла правозащитная организация Plan International и британский исследовательский центр Overseas Development Institute. По их данным, в период мировой рецессии число погибших девочек почти в 5 раз превысило показатель смертности мальчиков. Куда больше девочек, чем мальчиков, бросают школы, чтобы устроиться на работу и выбраться из нищеты, нередко девочкам подросткового возраста приходится заниматься проституцией. Кроме того, налицо тенденция, когда родители рано выдают замуж своих дочерей, поскольку не могут их обеспечить.

«Женщины всегда оказывались более бедной группой. Если мы берем всю планету – то менее грамотной и защищенной с точки зрения закона и здравоохранения. Безусловно, кризис бьет по ним первым», – считает правозащитница Мария Арбатова.

СВІТОВИЙ БАНК СТВОРИВ В АФРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ ЛАБОРАТОРІЮ ГЕНДЕРНИХ ІННОВАЦІЙ

Новий проект є передусім дослідницьким. Як результат скрупульозного вивчення того, які саме інновації можуть спрацювати в конкретному регіоні Африки, а які – ні, Лабораторія рекомендуватиме на прямих довгострокової політики та певні програми, що мали б на меті змінити в Африці ситуацію з гендерною нерівністю, зокрема її прояви у сфері зайнятості, підприємств, сільському господарстві.

Проект позиціонується як такий, що здатний виявити ключові фактори гендерної нерівності, поступово зламати самі її підвалини, бути надійною поміччю в пошуку оптимальних стратегій демократичних змін для урядів, приватного і громадського секторів. Короткострокові цілі – це подолання розриву в доходах між чоловіками й жінками, сприяння соціально-економічній активності жінок (у першу чергу, на ринку праці), зняття чинних наразі обмежень їх доступу до цінних ресурсів.

Лабораторія планує розбудовувати активну співпрацю з організаціями «третього сектору» й академічною спільнотою континенту. Проте працюватиме вона лише в країнах, що розташовані південніше пустелі Сахара (це переважна більшість країн Африки), хоча згодом і планує розповсюдити винайдені соціальні технології та шляхи подолання гендерних диспропорцій на весь континент.

МОТ ПРИКЛАДЬВАЄ УСИЛЛЯ К ИЗУЧЕНИЮ ГЕНДЕРНОГО РАЗРЫВА В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ

Международной организацией труда (МОТ) обнародован доклад «Глобальные тенденции трудовой занятости женщин», где констатируется, что безработица среди женщин по-прежнему выше, чем среди мужчин, и без принятия специальных мер преодолеть этот разрыв вряд ли удастся. Если в начале 2000-х наблюдалась некоторая тенденция к его сокращению, то с началом глобального экономического кризиса в 2007 году процесс пошёл вспять (особенно остро это ощущается в Центральной и Восточной Европе – регионах, в наибольшей степени пострадавших от кризиса).

В докладе отмечается, что после родов женщины нередко покидают рынок труда, а если остаются, то испытывают проблемы с построением карьеры из-за «закреплённых» за ними обязанностей по уходу за детьми и престарелыми родителями. Неудивительно, что в тех сферах занятости, где не требуется высокая квалификация, большинство работающих – женщины.

МОТ считает, что политика по сокращению гендерного разрыва (совершенствование инфраструктуры для облегчения бремени ведения домашнего хозяйства, разработка программ, позволяющих отцам получать отпуск по рождению ребенка и вносить более весомый вклад в его воспитание, общественные кампании по преодолению гендерных стереотипов, антидискриминационное законодательство и т.п.), одновременно будет способствовать уменьшению масштабов бедности, экономическому росту, повышению уровня жизни населения.

МІЖНАРОДНІ ЕКСПЕРТ(К)И ОБ'ЄДНАЛИСЯ НАВКОЛО ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ

За ініціатииви Інформаційно-консультативного жіночого центру (Україна) нещодавно була створена Міжнародна гендерна стратегічна платформа. Експерти й експертки із 7 країн – Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Таджикистану та України – зібралися під Києвом, щоб обговорити реалізацію гендерної політики в регіоні, обмінятися досвідом роботи та скоординувати подальшу співпрацю.

На зустрічі ключовою темою стали найбільш актуальні «гендерні загрози», серед яких були названі зростання дискримінаційних практик та антигендерні рухи. Надалі Платформа планує виробити спільні дії для подолання цих негативних явищ, впливати на створення і розвиток державної гендерної політики в країнах регіону, надавати

експертні рекомендації національним урядам.

У Платформі працюватиме горизонтальна структура, яка не матиме єдиного ієрархічного центру. Діяльність здійснюватиметься на громадських засадах.

У СВІТІ ПРОЙШОВ ТИЖДЕНЬ ГРУДНОГО ВИГОДОВУВАННЯ

Із 1 до 7 серпня у світі проходив тиждень грудного вигодовування. Під час події можна було дізнатися, як глобальні зусилля, спрямовані на сприяння грудному вигодовуванню на роботі, починають приносити плоди. Сьогодні у більше ніж 65 % країн світу в тому чи іншому вигляді введені законодавчі норми, що гарантують матерям оплачувані перерви для догляду за новонародженими або щоденний скорочений робочий день. Утім, приблизно у чверті всіх країн таких норм досі немає, особливо це стосується Азії, Латинської Америки та країн Карибського басейну.

За словами фахівчині Міжнародної організації праці Лаури Адаті, змінити ситуацію можна лише довівши, що суміщення роботи та грудного вигодовування не просто можливе, а життєво важливе і для матері, і для дитини – Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує про-

тягом перших 6 місяців життя малюків виключно грудне вигодовування, а також і для суспільства в цілому і для роботодавців: відповідно до останніх досліджень, жінка довше залишається працювати там, де вона може годувати дитину груддю, і це прекрасний спосіб зберегти кваліфіковані кадри.

Л. Адаті пояснила, як можна зробити грудне вигодовування на роботі комфортним для матері і непомітним для інших – достатньо облаштувати окреме приміщення для годування або зціджування грудного молока, а також холодильник для його зберігання.

НЬЮ-ЙОРК ОБ'ЯВИЛ БОЙКОТ РУССКОЙ ВОДКЕ

Русская водка полилась в Америке рекой: в Нью-Йорке, Лос-Анджелесе, Филаделфии, Чикаго активисты гей-сообщества выливают на мостовую содержимое бутылок с изображением гостиницы «Москва» на этикетке.

Почин «Бойкотируй «Столичную!» родился в ответ на российский закон о штрафах за пропаганду нетрадиционных сексуальных отношений среди несовершеннолетних. В Нью-Йорке, известном своими либеральными взглядами, российское нововведение очень многие расценили как унижение достоинства людей, не принадлежащих к гетеросексуальному большинству.

Возле генконсульства Российской Федерации на 91-й стрит прошла протестная акция с плакатами «Вылей русскую водку!», «Русская водка полна ненависти», «Снача-

ла они придут за геями...», в рамках которой переворачивались вверх дном раскупоренные емкости с водкой. Полиция не препятствовала акции, а пустые бутылки аккуратно складывали в мешки, чтобы не засорять город.

Елена Гольцман, сопresidentствующая в русскоговорящем объединении секс-меньшинств Нью-Йорка, рассказала, что задача стоит шире: от бойкота водки перейти к бойкоту всех российских товаров и услуг, а также добиться переноса Зимних Олимпийских игр из Сочи в Ванкувер.

В то же время колумнист The Washington Post Алан Фишер в своей колонке написал, что считает эту инициативу несуровой. По его словам, специфика реакции на подобные акции со стороны граждан России лишь усугубит ситуацию, поскольку редкие западные активистские инициативы находили должный отклик в России в последние годы.

МУЗЫКАЛЬНОЕ МИРОВОЕ СООБЩЕСТВО ПОТРЕБОВАЛО ОСВОБОДИТЬ УЧАСТНИЦ PUSSY RIOT

Более 100 известных исполнителей и исполнительниц, в том числе Пол Маккартни, Элтон Джон, Мадонна и Брайан Адамс, подписались под открытым письмом в поддержку Pussy Riot.

Международная правозащитная организация Amnesty International опубликовала открытое письмо поп-звезд в поддержку панк-группы Pussy Riot. Письмо было подготовлено к годовщине суда над участницами Pussy Riot и обращено к Надежде Толоконниковой и Марии Ахехиной.

В коллективном послании содержится требование о незамедлительном освобождении девушек из заключения. «Осознавая всю сложность ситуации, мы просим российские власти пересмотреть свое решение и дать вам возможность вернуться к вашим детям, вашим семьям и вашей жизни», – говорится в письме.

Йоко Оно в связи с письмом заявила: «Я благодарю Pussy Riot за их стойкость и борьбу за свободу творческого высказывания. Девушки дают повод женщинам всего мира гордиться тем, что они женщины».

«Музыкальное сообщество всего мира шокировано произошедшим с Pussy Riot, – заявила представительница Amnesty International Люси Макнамара. – Наша инициатива с письмом встретила широчайшую поддержку. Многие говорили мне, что если в стране нельзя петь песни протеста, не боясь оказаться за решеткой, то в этой стране что-то сильно не в порядке».

Рубрику підготував Володимир Карпов за матеріалами веб-сторінок: <http://www.kommersant.ru>, <http://zn.ua>, <http://womennet.am/ru/>, <http://ua.korrespondent.net>, <http://www.worldbank.org/>, <http://www.fermer.org.ua>, <http://www.pravda.ru>, <http://ria.ru>

ФРОГ: КТО? ГДЕ? КОГДА?

ФЕМИНИСТСКАЯ РАДИКАЛЬНАЯ ОККУПАЙ ГРУППА – это объединение квир / феминисток постсоветского региона с целью проведения мероприятий разнообразного формата. Основная суть таких мероприятий состоит в оккупировании пространства для организации процесса коллективного / совместного творчества, усиления консолидации между квир / феминистскими группами и выражения, таким образом, солидарности с разными инициативами. Нам близка идея ситуативной консолидации «здесь и сейчас», консолидации-вспышки. Группа придерживается принципов радикального сепаратистского феминизма, а также выступает против патриархата, капитализма, гетеронормативности, сексизма, гомофобии, трансфобии, эйджизма, эйблизма и других форм угнетения.

Группа придерживается принципов **радикального феминизма**, что означает сопротивление всем видам иерархий. Для нас радикальный феминизм – это и теория, и активизм, направленные на разрушение, критику, деконструкцию патриархата как системы неравенств и угнетений. Важно подчеркнуть, что патриархат опирается на экономическую эксплуатацию, практики непосредственного / прямого или символического насилия. Соответственно, принципиально необходимыми являются анализ и критика социальных институтов, любых форм иерархий, практик, посредством которых воспроизводится контроль и доминирование. Например, институт семьи, государственные и социальные политики и практики контроля женской сексуальности и репродукции / воспроизводства. Механизм воспроиз-

ОККУПАЙ «СТРАНЫ ЧУДЕС»: РАДИКАЛЬНЫЙ ФЕМИНИЗМ В ДЕЙСТВИИ

В июле в Керчи (Украина) состоялся феминистский лагерь, призванный объединить квир / феминистские инициативы и группы постсоветского региона. Основной организаторкой лагеря выступила феминистская инициатива ФЕМИНИСТСКАЯ РАДИКАЛЬНАЯ ОККУПАЙ ГРУППА – ФРОГ (FEMINIST RADICAL OCCUPY GROUP – FROG) в партнерстве с киевской инициативной группой «Феминистическая Офензива». В этой статье мы хотим поразмышлять о том, почему возникла идея ФРОГ и феминистского лагеря.

водства гендерных и половых различий пронизывает все сферы жизни и влияет на поведение и социальное взаимодействие, являясь первичным механизмом подавления.

Исторически появление радикального феминизма было вызвано осознанием того, что гарантии равенства прав, которые активно внедрялись либеральными феминистскими организациями и группами, не избавляют женщин от дискриминаций и угнетений. Радикальные феминистки утверждали, что основания неравен-

конструируются как «иные» / девиантные. Это является особенно важным моментом, поскольку либеральный проект эмансипации женщин, который существует во многих постсоветских странах, исключает другие формы неравенств и вуалирует практики подавления на микроуровне. Либерально настроенные феминистки не видят проблемы в установившихся общественных отношениях. Скорее, либеральный феминизм концентрируется на увеличении числа женщин в политической и экономической вла-

Квир-анимация в процессе создания

ства глубоко укоренились в структуре общества и воспроизводятся на уровне микропрактик дисциплинирования и контроля. Для нас существенным является понятие символической власти и конструирование дискурса порядка, посредством которых поддерживаются и воспроизводятся определенные нормативные системы и иерархии. Соответственно, определенные группы людей маргинализируются, исключаются и

сти. Гарантия равенства прав рассматривается как «высшее достижение» и конечная цель, но, по сути, не работает с повседневностью и с тем, как воспроизводится неравенство.

Нам близок принцип интерсекциональности, который постулирует, что наше социальное положение в соответствии с гендером, сексуальностью, расой, классом, национальным происхождением, инвалидностью, возрастом и т.п. нельзя просто разо-

брать по отдельности. Разговор об универсальном «женском» опыте звучит сомнительно, поскольку он переживается по-разному, в зависимости от различных факторов. По этой причине для нас важно рефлексировать и критиковать систему привилегий в обществе, в результате чего выстраиваются структурное неравенство и иерархии, которые развивают и поддерживают друг друга.

Очень важной для нас также является категория «квир». «Квир» дословно переводится как «странный», «чужаковатый», изначально это слово использовалось как жаргонное оскорбительное наименование гомосексуальных людей. Сейчас термином «квир» стали обозначать все то, что не вписывается в патриархальный гетеронормативный порядок, выбивается из категорий «нормы». В общих чертах это означает, что сексуальность является не природным феноменом, а продуктом культуры, в котором есть много правил и норм: что считать приемлемым и правильным, а что плохим и патологичным. Гетеронормативность представляет собой систему взглядов и убеждений, которая базируется на исклю-

Еще одним принципом группы является **сепаратизм**. Только те, кто идентифицируют себя как женщины, могут быть участницами группы. Однако группа может поддерживать инициативы, проекты, мероприятия, которые не являются сепаратистскими, но соответствуют другим принципам группы. Нашей стратегией сопротивления патриархату является установление и поддержание женской солидарности и освобождения. Мэрилин Фрай определяет феминистскую сепарацию как различные виды и формы отделения от мужчин и от институтов, отношений, ролей и деятельности, которые определяются мужчинами, в которых доминируют мужчины и которые работают на благо мужчин и поддержание мужских привилегий. Эта сепарация иницируется и поддерживается по воле женщин¹.

Для нас сепаратизм является политической тактикой создания пространства, свободного от мужского доминирования, а также других форм иерархий, отставив права контролировать доступ к себе и своим ресурсам. Сепаратизм, отказ женщин обслуживать патриархат вызывает враждебную реакцию муж-

ном доступе к женщинам, потоку благ и услуг, ресурсу. Категория «мужчин» выстраивается как категория доминирования именно потому, что категория «женщин» определяется как категория подчинения и обслуживания. Эти категории взаимосвязаны. Если мы убираем одну из них, то мы ставим под сомнение бинарную оппозицию и нарушаем властную иерархию. Феминистский сепаратизм выступает вызовом структуре власти и помехой контролю над женщинами. Хотя сепаратистские действия порицаются, высмеиваются, подавляются и вызывают агрессию, но практикуя тактику сепарации, мы выстраиваем свою автономию и субъективность.

Для группы принципиальным является противостояние *гендерной бинарности, трансфобии и циссексизму*. Под циссексизмом понимается убеждение и отношение к трансгендерным и / или транссексуальным женщинам как к менее «полноценным» по отношению к цисгендерным (не-транс) людям. Также важна рефлексия цисгендерных привилегий. Аналогично тому, как гетеросексуальные люди не задумываются над своими привилегиями в гетеронормативном обществе, цисгендерные люди не анализируют свои привилегии, которые имеют по сравнению с трансгендерными людьми.

В своем названии ФРОГ заимствует англоязычное понятие «оссиру». В данном случае для нас было важным обращение к самой практике уличного протеста, которая получила широкое распространение в разных странах, начиная с Occupy Wall Street. Однако, практика оккупирования важна нам не в смысле «захвата», но присвоения / возвращения себе публичного пространства. В самом общем смысле принцип движения «Оккупай» предполагает пребывание в публичном пространстве группы людей, которые самим фактом длительного присутствия в этом пространстве (к примеру, в форме лагеря) пытаются выразить свое несогласие с той или иной ситуацией. При этом подобного рода протестные движения не имеют жесткой структуры, организации, лидеров, четкого количества участниц и участников. Это достаточно подвижное действо. Для нас в этом движении наиболее вдохновляющим стала его ориентация на работу с публичным пространством, а также стремление к неиерархичности. Соответственно, основная суть организуемых ФРОГ мероприятий состоит в оккупировании некоего пространства для организации процесса коллективного совместного творчества и деятельности, «очагов» консолидации и сопротивления.

Так-то.

Логотип ФРОГа на быстром трафарете

чительно бинарном распределении человечества на два пола (женский и мужской), которые должны соответствовать гендерным ролям, и привилегировать гетеросексуальность как «естественную», «нормальную», заданную по умолчанию. Понятие «квир» позволяет уйти от жестких категорий самоопределения себя, своей идентичности, акцентирует внимание на зыбкости границ этой идентичности.

чин, так как ограничивает их доступ к благам, которые они получают от женщин. К примеру, мужчины считают само собой разумеющимся приставания к женщинам, домогательства, назойливое ухаживание. Более того, за отказ в знакомстве женщина рискует услышать в ответ оскорбления, наткнуться на агрессию. Сепарация приводит к дисбалансу власти, поскольку патриархатная властная позиция всегда основана на свобод-

СТАТУС-КВА

Феминистский лагерь стал первым нашим мероприятием. Основными целями лагеря мы видели: стимулировать развитие новых квир / феминистских проектов и инициатив, наладить взаимодействие уже существующих проектов и установить новые контакты. Для начала мы определили основные принципы лагеря:

- (Внезапно) **Радикальный сепаратистский феминизм!** О нашем радикальном феминизме написано выше, в разделе «ФРОГ: Кто? Где? Когда?».
- (Очевидно) **Консолидация и солидаризация** разных групп и инициатив. Мы убеждены, что консолидация и поддержка возможны путем организации пространства для коллективного / совместного творчества и действия.
- (Невероятно) Многие мероприятия, касающиеся гендерной / феминистской повестки, носят сугубо формальный характер, нивелируя значение неформальной коммуникации и открытого пространства для самоорганизации. Поэтому – **неформальный формат**, который дал возможность участницам самим определять содержание лагеря, выбирая любые варианты для реализации своих идей.
- (Одыательно) **Преодоление профессионального выгорания** беспокоит многих в феминистской активистской среде. Нам близко представление о том, что мы как квир / феминистки должны не только уметь работать и бороться с патриархатом, но и отдыхать. Многие из нас не раз сталкивались с тем, что в рамках тех или иных мероприятий (конференций, летних школ) на общение и отдых остается всего лишь пару часов вечером после тяжелого и насыщенного дня. Отдых считается сугубо личным вопросом, значение совместного отдыха единомышленниц часто не рассматривается как необходимое и важное мероприятие. Идея нашего лагеря состояла в желании сделать эти «пару часов» ключевым моментом, нацеленным на совместный отдых, релаксацию и приятное общение.
- (Сурово) **Самофинансирование.** Траты на проезд и питание участ-

ницы покрывали самостоятельно. FROG и «Феминистическая Офензива» взяли на себя координационные и организационные вопросы по проведению лагеря и предоставили место для оккупай.

- (И, наконец) **Самоорганизация** – приветствовались предложения по проведению лагеря и организации совместной деятельности (например, совместные занятия йогой, дискуссии, воркшопы, рисование, совместное приготовление еды и др.).

Квир-феминистская простынь – результат работы мастерской по быстрым трафаретам

БЫЛЬ В «СТРАНЕ ЧУДЕС»: ФРОГ В ДЕЙСТВИИ

Ехали из разных стран – из Беларуси, Германии, Грузии, Кыргызстана, России, Украины... Ехали и приехали – в Катерлез, «Страну Чудес». Продукты покупали, огород копали, палатки расставляли, костер разжигали – лагерь оживляли. Собрались потолковать на общих сборах, обсудили совместное проживание в оккупай-лагере. И на море – проводить профилактику выгорания.

Дискуссия «Формы активизма и проблема выгорания». На дискуссии обсуждались причины выгорания, а также способы и формы активизма, которые могут предупреждать или бороться с выгоранием. Активистки часто не заботятся о себе и не за-

думываются о своих ресурсах и возможностях. Феминистский активизм – это тяжелый труд (физически и психологически), который требует много сил и совершается за счёт «свободного» времени активистки. Поэтому очень важно расставлять приоритеты и соблюдать баланс между «жизнями», активизмом и сном, едой, отдыхом и т.д. Говоря о формах работы, важно отметить существующее разделение активизма на «настоящий» и «ненастоящий». В то время как под «настоящим» понимается публичный, «видимый» активизм (например, уличные акции), другие формы (например, группы роста самосознания или личные беседы со знакомыми) остаются незамеченными, недооцениваются и маргинализируются. Важно придать значение этому активизму, который тоже может иметь прямое влияние на жизнь женщины и, в свою очередь, придать вдохновения и сил.

Оккупайки накопились, отдохнули, наобщались – и на ужин все помчались. Кто-то мылась, кто-то ела, кто-то воду себе грела. А потом все за костром собрались мы вечером. Под хруст кукурузы послушали про феминизм в Грузии – Independent Group of Feminists.

Independent Group of Feminists (Независимая группа феминисток) является неформальной (незарегистрированной) группой, которая возникла весной 2011 года как реакция на антиабортную кампанию религиозных фундаменталистов в Грузии. Это децентрализованная сеть людей

из разных сфер (студентки, ученые, активистки общественных организаций, художницы и т.д.) и с разными сексуальными идентичностями. Группа использует радикальные методы, в том числе художественные высказывания и уличные акции (в противовес конвенциональным методам, таким, как семинары, тренинги, брошюры и т.д.). Чтобы сохранить независимость, избежать институционализации, обеспечить неиерархичный и низовой характер, группа остается более реактивной, чем проактивной, то есть устраивает феминистские интервенции в ответ на разные события и не следует устоявшейся разработанной стратегии.

И тут, во время дискуссии, неожиданно-негаданно приходят соседи – буй-

ные молодцы. Им явно не нравилось обсуждение, хотели к себе внимания и с нами общения. Соседи становились все пьянее, все агрессивнее и злее. Они почувствовали себя не в своей тарелке – еще бы, женская компания, а к ним ноль внимания. Ни маты, ни мачизм, ни угрозы на нас не действовали – мы отказались с ними взаимодействовать.

Случай с соседями оказался довольно существенным моментом для лагеря. Их агрессия показала, насколько сильно феминистский сепаратизм подвергает сомнению патриархатное распределение власти. Минимальный отказ в доступе к женщине, заявление своей автономии подрывает устоявшиеся нормы, в которых «женщины» воспринимаются как послушная, готовая обслуживать, мягкая, терпеливая – и просто сексуальный объект.

День второй начался с йоги – разминали руки-ноги. Следующим занятием была мастерская по квир-анимации. Все задавались вопросом: что же такое квир-анимация?

Под **квир-анимацией** понимается разное: квирить можно содержание мультфильма, его форму, можно деконструировать, изобретать – главное, быть рефлексивной и создавать потенциал для сопротивления нормативности. Для создания квир-анимации мы использовали:

- бумагу и карандаши / соль и цветные мусорные пакеты,
- фотоаппарат,
- компьютер / ноутбук с программой для монтажа,
- 3 часа нашего времени.

Рисунки на бумаге или на соли коллективно создавались, фотографировались и монтировались в феминистские квир-мультфильмы.

Понеслись мы снова к морю: море волновалось, волны феминизма обсуждались. Волны набегали, всех людей смущали: дискуссия набирала накал.

Дискуссия о понятиях 2-й и 3-й волн феминизма и о том, насколько они применимы к постсоветской социальной реальности. Подобные дискуссии всегда проблематичны на постсоветском пространстве из-за вопроса о том, можно ли перенести западное деление на три волны феминизма в контекст постсоветского региона. Кроме того, проблема с периодизацией состоит в том, что волны рассматриваются как «линейное», «последовательное», «историческое» развитие феминизма. И соответственно, радикальный феминизм, который относят ко второй волне, часто воспринимается очень

негативно, как что-то неактуальное «из прошлого», поскольку уже пришла третья волна, и якобы мы готовы двигаться дальше. Однако такая система загоняет нас в рамки и лишает важных политических категорий, разработанных во второй волне феминизма, которые в постсоветском контексте могут работать и сейчас. Нужно учитывать, что все три волны присутствуют одновременно, сосуществуют в разных организациях, с разными элементами. Следует говорить о волнах не как об исторических событиях, а как о разных типах дискурсов.

От теории – к делу, мы перешли к своему телу. Телесная перкуссия не вызвала дискуссии. Феминистки отрывались, ритмы создавались.

Музыкальный джем-сейшн, body percussion. Наше тело может быть музыкальным инструментом. Например, хлопок по грудной клетке звучит как удар барабана, щелчок или хлопок в ладоши создает высокий звук. А комбинация этих звуков складывается в определенный ритм и мелодию. Все, что нужно для мастерской по телесной перкуссии, – это ваше тело и немного практики.

День третий: после йоги – руки в ноги. И помчались все на море. Целый день мы отдыхали, выгорание изгоняли. Мы купались, загорали, но и многое узнали. Говорили о сложной задаче – что цисгендерность и трансфобия значат.

Дискуссия о трансфобии и возможности транссоюзнничества в феминизме. Трансфеминизм отстаивает право на идентичность и право на изменение собственного тела. В соответствии с принципами трансфеминизма, принадлежность человека к «женщинам» определяется исключительно самоидентификацией человека в качестве женщины. Трансфеминизм также привлекает внимание к привилегиям цисгендерных людей и к тому, что трансфобия и циссексизм до сих пор существуют даже в феминистских группах и кризисных центрах для женщин. В разных странах трансфеминистки борются за право на изменение гендера без необходимости получения диагноза «транссексуализм», принудительной операции и стерилизации.

Все, что раньше обсуждали, мы потом нарисовали. Мастерская трафаретов много нам дала ответов: ведь везде найдем мы место феминистскому протесту. Трафареты вырезали – на одежде рисовали. Сколько счастья в этом было – описать нам не под силу.

Быстрые трафареты – практика арт-активизма на каждый день. Практика трафаретов доступна всем, даже тем, кто «не умеет рисовать». Трафареты можно переносить как на одежду, так и на стены или любые пространства. Куда бы трафарет ни наносился, он придает личному феминистскому высказыванию политический смысл. И потому это хороший способ вынести высказывание в публичное пространство.

Для быстрого трафарета нужны такие материалы:

- акриловая краска или баллончик с аэрозольной краской,
- пластиковые прозрачные канцелярские папки,
- картон,
- тряпки, губки,
- ножи для бумаги, ножницы,
- ручки, маркеры,
- подготовленные примеры трафаретов,
- одежда, стены или другие поверхности.

Изображения или высказывания рисуются на бумаге и переносятся на прозрачную пластиковую папку, из которой вырезается трафарет. После этого при помощи губки с краской или баллона трафарет переносится на материю или другую поверхность. Краска на одежде сохнет 24 часа. После этого прогладьте рисунок. Поздравляем, трафарет готов!

С трафаретами наперевес мы помчались в Катерлез. Отдыхали у костра, пели песни до утра. Обсуждали долго лагерь и дальнейшие дела. А на следующее утро нас экскурсия ждала. Попрощались мило с Керчью, пожелали новой встречи!

СКАЗКА – БЫЛЬ, ДА В НЕЙ НАМЁК, ФРОГУ В ДЕЙСТВИИ УРОК

Четыре дня длился феминистский оккупай-лагерь. Все эти дни мы отстаивали свою автономию, нарушали баланс патриархатной власти, противостояли насилию и сексуальным домогательствам, подрывали существующие гендерные нормы. Мы создавали пространство женской солидарности, поддерживали подруга подругу, делили быт и переосмысливали значение репродуктивного труда. Для многих из нас лагерь стал перформативным опытом, который помог переопределить и изменить свое отношение к телесным практикам и практикам активизма и сопротивления в различных пространствах. Хотя лагерь и закончился, но его принципы и принципы ФРОГа остаются в действии, а значит – феминистский оккупай будет продолжаться. Ква!

1. Фрай М. Некоторые мысли о сепаратизме и власти // <http://labrys.ru/node/7371>.

Ірина Кошулап

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА У МІЖНАРОДНОМУ ЖІНОЧОМУ РУСІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

ток у 1970-х чи проти порушення свободи слова і зібрань уже в роки незалежності України.

Не вся ця діяльність безпосередньо чи легко поєднується з основними проблемами, що розглядаються на міжнародних форумах, присвячених правам жінок, однак саме участь представниць СУА (разом з іншими жіночими організаціями української діаспори) в таких міжнародних форумах варто розглянути докладніше². З одного боку, завдання представляти інтереси жінок України, які не мали своєї держави і не могли направляти делегації на різноманітні міжнародні зібрання, і стало рушійною силою для об'єднання українок за кордоном в такі організації, як Союз Українок Америки (1925) чи Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (1948). З іншого, зміни, які відбулися у розумінні «жіночого питання» міжнародною спільнотою за останні кілька десятиліть, а також трансформація ролі громадянського суспільства на міжнародній арені дали змогу українцям діаспори продовжувати цю діяльність і після 1991 року поруч з офіційним представництвом державних та неурядових організацій України. Ці ж зміни відкривають можливість поєднати такі «незручні» питання, як насильство над жінками в Україні, з одним із головних завдань діаспори – підтримкою авторитету України у світі і державотворчих процесів всередині країни.

Перш ніж поглянути на ці питання докладніше, варто коротко зупинитися на терміні «**діаспора**», який походить від грецького кореня, що означає «сіяти», «розвіювати». Термін виник у відношенні до історичного досвіду єврейського народу, вигнаного з Єрусалиму і Палестини у старозавітні дні. З часом він почав широко вживатися для опису будь-якої етнічної чи релігійної групи, що проживає за межами своєї історичної батьківщини, але зберігає почуття приналежності та відповідальності за народ, етнічну чи релігійну групу, з якої походить. За останні три десятиліття термін набув неабиякої популярності, і сьогодні можна почути про новоорлеанську діаспору, тобто колишніх мешканців Нового Орлеану, що покинули місто після урагану «Катріна», чи «пост-рейв» діаспору – напрямок у молодіжній клубній культурі, який вийшов із стилю рейв, залучивши еле-

менти нової музики і звучання. Таке широке вживання терміну змушує наукову спільноту щоразу повертатися до дискусій про його визначення: кого, все ж таки, можна вважати діаспорою і що саме ми маємо на увазі, коли описуємо якусь групу як *діаспору*, а не *імігранти*, *біженці*, *етнічні меншини*, *транснаціональні групи*?

До «української діаспори», наприклад, найчастіше зараховують усіх етнічних українців, що постійно проживають за межами України. У цю категорію потрапляють як особи, які емігрували з України, так і їхні діти та наступні покоління, які народилися на території інших держав, але вказують свою приналежність до українського етносу при переписі населення. Можна почути про 20 мільйонів українців у світі, але важко стверджувати, що усі вони підтримують зв'язок із землею своїх батьків чи відчують будь-яку солідарність з її народом чи з українськими громадами в країні свого проживання; тобто чи є вони власне діаспорою, а не більш загальною групою «закордонних українців».

На сьогодні наукова спільнота все частіш пропонує відштовхуватися у дослідженнях діаспори не від її кількісних підрахунків чи питання збереження елементів етнічної культури у громадах і сім'ях, а від вивчення *політичної мобілізації* і діяльності діаспори на користь своєї батьківщини чи співвітчизних громад в інших країнах. Зацікавлення викликають питання ролі діаспор у міжнародних відносинах і їх місця серед інших транснаціональних громад і рухів, від яких вони відрізняються своєю виразною етнічною (чи релігійною) ідентичністю.

Але як би не визначали діаспору, роль жінок чи гендерної ідеології у формуванні діаспори та її зв'язків через кордони країн залишається поза увагою. На прикладі української діаспори, тим не менше, можна побачити, що жінки не лише беруть активну участь у роботі різноманітних асоціацій, а й не оминували можливості створити незалежні організації. І хоча вони часто сприймають проблеми становища жінок через призму питання української незалежності і державотворення, їхній досвід участі в міжнародних жіночих форумах залишається важливим, адже дозволяє простежити зміни (чи їх відсутність) у політизації питання прав жінок, яке

У своєму звіті після 57-ої Сесії Комісії ООН зі становища жінок, яка пройшла у Нью-Йорку 4-15 березня 2013 року під загальною темою «Викорінення усіх форм насильства щодо жінок і дівчаток», голова Союзу Українок Америки Маріянна Заяць написала: «Усвідомлення того, що насильство щодо жінок залишається актуальною проблемою в сучасному світі, шокує. Ми всі напевно погодимось, що ця тема не є «зручною», але СУА як жіноча організація, що виступає на захист прав людини, на мій погляд, повинна відкрито про неї говорити і докласти зусиль до її вирішення»¹. Обережне «на мій погляд» у цій цитаті тільки підсилює розуміння, що для Союзу Українок Америки (СУА) тема насильства щодо жінок є новою і дещо незвичною поруч із проблемами, якими займається організація. Позиціонуючи себе як благодійна організація, Союз Українок Америки завжди переймався, у першу чергу, долею України і збереженням української ідентичності, об'єднуючи жінок навколо гуманітарних проектів допомоги сирітським чи старечим будинкам, надаючи стипендії українським школярам і студентам із сімей у фінансовій скруті, закупаючи медичне обладнання для лікарень, підтримуючи українських «бабусь» у селах і містах невеликими доплатами до їхніх пенсій. Завдяки зусиллям союзниць на Манхеттені виріс сучасний Український Музей, що став однією з головних візитівок української культури в Нью-Йорку, а також пам'ятник Лесі Українці у Клівленді. За свою майже дев'яностолітню історію СУА також організував і підтримував чимало політичних протестних акцій, наприклад, з метою розповсюдження інформації про голод в радянській Україні у 1933 році, на захист ув'язнених дисиден-

сьогодні є одним з помітних дискурсів «глобального громадянського суспільства», та усвідомити масштаб розширення доступу до міжнародної політики неурядових груп і об'єднань.

ТРІШКИ ІСТОРІЇ

Своїм створенням Союз Українок Америки великою мірою «завдячує» Міжнародній раді жінок, яка на своєму з'їзді у Вашингтоні в 1925 році прийняла рішення призупинити членство Національної ради жінок України на підставі того, що остання не мала за собою суверенної держави. Щоб не втратити українського представництва у цій та інших міжнародних жіночих організаціях повністю, було вирішено згуртувати українок у Північній Америці та Європі в жіночі організації, які б шукали можливості примкнути до найбільших жіночих об'єднань у країнах свого поселення і вже за їхнього членства брати участь у міжнародних жіночих конференціях.

США знадобилося 27 років, щоб виконати поставлене завдання і увійти до Національної ради жінок США (НРЖ/США). Не гаючи часу, голова США Олена Лотоцька одразу ж запропонувала цій американській жіночій організації підтримати резолюцію, яка б висловила співчуття пригнобленим жінкам Радянського Союзу і сподівання на їх звільнення від гніту комуністичного режиму. Резолюцію було підтримано одногласно. Це засвідчило, що США знайшов у Національній раді жінок США одну думку у своїй антирадянській боротьбі, де питання становища жінок набуло особливої ваги уже в перші роки «холодної війни». Радянський Союз хизувався прикладами емансипації жінок, щоб довести досягнення соціалістичної системи і її моральні переваги над капіталістичним Заходом. У той час як радянська пропаганда звітувала про залучення жінок до ринку праці і звільнення їх від побутових турбот через створення мережі дитячих садочків, їдалень і пралень, американська сторона розповідала про безтурботне життя американської дружини і матері, яка може покластися на сучасну побутову техніку і надає перевагу сім'ї та волонтерській праці в громаді, а не «привілею» будувати до-

роги чи працювати на сталеварнях. Західним жіночим організаціям, однак, було важко щось протиставити розповідям жіночих груп із соцтабору про захист праці жінок, доступ до освіти та медичного обслуговування в СРСР, адже багатьом ці досягнення здавалися важливими і викликали захоплення.

У контексті цього протистояння українки в діаспорі критично відстежували становище жінки в СРСР і часто помічали ті недоліки радянської емансипації, про які західний фемінізм почав говорити набагато пізні-

Частково через цю інформацію США намагався краще зрозуміти, що відбувається на їхній батьківщині, як там живуть люди. Авторки журналу розмірковували, чому західні туристи часто поверталися з СРСР із розповідями про «сірий» і «нежіночий» вигляд радянської жінки? Чи це свідчення загального зубожіння? А може люди бояться виділятися з натовпу? І що чекає на Україну під таким тотальним тиском системи, який позбавляє жінок «жіночих прикмет»? Проте українки в діаспорі також до-

клали зусиль, щоб поширити критичні факти про становище радянських жінок серед західної аудиторії. Одним із прикладів «сенсаційної», за визначенням однієї з союзянок, інтервенції стала зустріч делегації США із Елеонорою Рузвельт у березні 1957 року після її повернення із Радянського Союзу³. Під час подорожі колишня Перша Леді США описувала свої враження від побаченого і почутого у своїй постійній колонці «Мій день», яка друкувалася в американській пресі. Деякі з розповідей видалися членкам США занадто некритичними, як-от переказ зі слів Жіночого комітету СРСР, що радянські жінки можуть замовляти продукти і побутові товари по телефону і розраховувати, що ті будуть доставлені їм додому увечері після роботи. Або коментар пані Рузвельт, що більш здорових і доглянутих дітей, ніж тих, що вона зустріла у дитячому садочку однієї з радянських республік, вона ніколи не бачила. Здивовані тим, що пані Рузвельт не наголосила, що скоріш за все їй показували тільки добре підбрану картинку, яка не обов'язково відбивала реальний побут звичайних громадян, США запропонував їй свій коментар.

У відповідь вони отримали запрошення від Елеонори Рузвельт зустрітися в її квартирі на Манхеттені.

У ході цієї півторагодинної зустрічі представництво США (чотири членки організації і два спеціально запрошені експерти) розповіли про важкі умови праці в СРСР та проблеми в житті матерів, які працюють, про проблеми в медичній системі, ідеологізацію освіти, утиски національних та етнічних культур і релігій, а також про невдачі експерименти у сільському господарстві. Загальні відгуки про цю зустріч в українській пресі були позитивними, адже пані

Перша Головна Управа СУА (1925-1931). Стоять (зліва направо): Юлія Ярема – голова, Катерина Шута – скарбник, Павліна Авраменко – заступниця голови. Сидить: Олена Лотоцькі – секретар.

ше. Наприклад, на сторінках журналу Союзу Українок Америки «Наше життя» уже в 1960-х роках з'явилися дописи про відсутність жінок на керівних посадах в СРСР і їхній нижчий заробіток, порівняно з чоловіками, незважаючи на масове залучення жінок до ринку праці. Згадувалася «потрійна зміна», яку відчувала селянка, працюючи на державній роботі чи в колгоспі, доглядаючи сім'ю та обробляючи присадибну ділянку.

Рузвельт показала, що безсумнівно бачила більше, ніж розповіла в опублікованих записках. Вона пояснила, що намагалася не зашкодити ідеї мирного співіснування двох наддержав, тому й не хотіла виносити деякі питання на публічне обговорення.

«УКРАЇНЬСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ» НА КОНФЕРЕНЦІЯХ ООН ЗІ СТАНОВИЩА ЖІНОК

Уже через два роки після прийняття США до Національної ради жінок США Олену Лотоцьку включили до числа делегаток цієї організації на з'їзд Міжнародної ради жінок у Хельсінкі (1954). Вона висловила бажання працювати в Комітеті міграції, що активно займався правами біженців зі Східної і Центральної Європи, які відмовилися повертатися додому після закінчення Другої світової війни, побоюючись переслідувань з боку соціалістичних урядів. США мав власний досвід у цьому питанні: створений ними фонд «Матері і дитини» допоміг переселити більше сотні самотніх жінок з дітьми з таборів переміщених осіб у Європі до Сполучених Штатів, а також підтримував українські школи і садочки у таких таборах.

Як член НРЖ/США Союз Українок Америки почав отримувати запрошення на формальні зустрічі та менш формальні обіди в Організації Об'єднаних Націй. Побували представниці США і на всіх чотирьох всесвітніх конференціях зі становища жінок, організованих ООН у Мехіко (1975), Копенгагені (1980), Найробі (1985) та Пекіні (1995). Разом із членками українських жіночих організацій з інших країн, роботу яких координувала Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (СФУЖО)⁴, українки діаспори могли говорити про «українську делегацію» на цих конференціях. Вона нараховувала близько 30 осіб у Мехіко, 22 в Копенгагені, 10 в Найробі і 7 у Пекіні. Зменшення кількості представниць не обов'язково свідчить про втрату зацікавлення до міжнародного жіночого форуму. Його скоріше можна пояснити кращим розумінням роботи таких конференцій і зміною стратегії учасниць. Справді, з трьох десятків представниць на конференції у Мехіко тільки дві учасниці «української делегації» (Галина Гнатишин та Олена Процюк) мали доступ до офіційної частини конференції як акредитовані представниці Міжнародної ради жінок і Світового руху матерів (МММ). Усі інші присутні брали участь у Жіночій трибуні, організованій неурядовими організаці-

ми, що не мали доступу до офіційної конференції ООН. Усі семеро членок СФУЖО на конференції в Пекіні мали повну акредитацію через різні організації з консультативним статусом при Економічній і Соціальній Раді ООН.

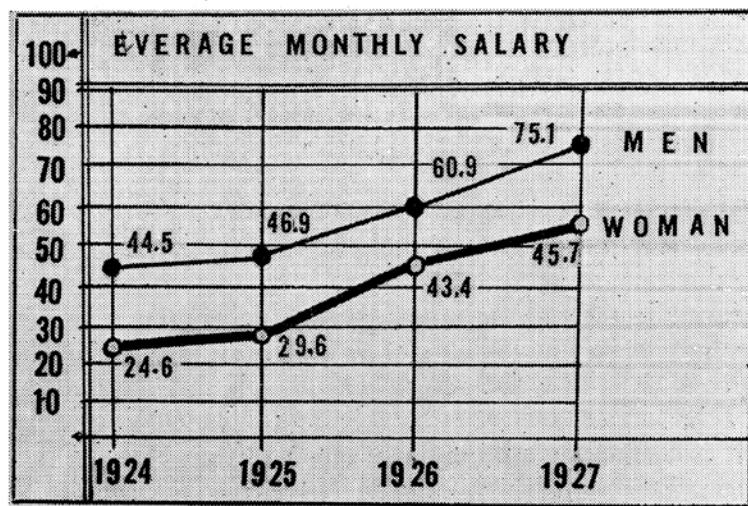
Набувши досвіду участі в таких конференціях, українські делегатки навчилися підбирати запитання, які б зацікавили інших учасниць і знайшли їхню підтримку. У 1975 і 1980 роках Жіноча трибуна стала свідком голодування членок українського Комітету жінок на захист політв'язнів, які вимагали амністії для українських дисиденток у СРСР. Членки США не приймали безпосередньої участі у голодуванні як менш войовнича група серед українських жіночих організацій у діаспорі. Вони відповідали за

Штатах і могла говорити про політичні переслідування в СРСР із власного досвіду. Примітно, що її презентацію перервала вигуками група із декількох десятків жінок, серед них і представниці радянської України. Вони звинуватили її в наклепі і роздали присутнім брошуру про емансипацію жінок в Радянському Союзі під назвою «В країні здійснених мрій». Офіційній делегації Радянського Союзу не могла подобатися присутність і виступи іншої «української делегації». Уже на Першій конференції зі становища жінок у Мехіко радянські делегатки «зацікавилися» представницями української діаспори і неоднозначно натякнули одній з них: те, чим вона займається на конференції, у Радянському Союзі коштувало б їй кількох

років ув'язнення, бо є антирадянською пропагандою. Тема жінок-в'язнів сумління знайшла і схвальні відгуки серед делегаток конференції. Наприклад, представниці Болівії і Чилі, які за інших обставин були налаштовані на підтримку країн соціалістичного блоку, у даному випадку висловили українкам подяку за винесення на обговорення питання загальної амністії для жінок-політв'язнів⁵.

У Найробі (1985) «українська делегація» зробила наголос на історії українського жіночого руху. Відомо дослідниця Марта Богачевська-Хом'як підготувала для кон-

The average monthly salary of a worker (in rubles):

Дані про різницю заробітку радянських робітників і робітниць за 1924-1927 рр., надруковані в брошурі США «Woman of Ukraine» (1955) як свідчення дискримінації жінок на ринку праці

інформаційний стіл, де на тлі українських народних виробів були розміщені листівки про жінок радянської України, ув'язнених за політичні погляди. США також профінансував друк брошури англійською мовою «Жінки-політв'язні в СРСР», розглядаючи це питання в контексті прав людини. У ній подавалися списки українських, російських і єврейських жінок та жінок-баптисток, які перебували у в'язниці через свої переконання. У вступній частині згадувалося, що відповідно до звітів правозахисників «Міжнародної амністії», факти переслідування жінок за їх політичні переконання були зафіксовані принаймні у 25 країнах світу.

На наступній конференції у Копенгагені інформаційний стенд і голодування доповнив окремий семінар на тему захисту прав сімей в'язнів сумління. Від делегації СФУЖО на семінарі виступила колишня політв'язнена Ніна Строката-Караванська, яка в той час жила в екзилі у Сполучених

Штатах і могла говорити про український фемінізм першої хвилі. Фемінізм українок був, на її думку, «фемінізмом дії» і полягав у тому, що жіночі організації в міжвоєнній Україні працювали для модернізації села та залучення жінок до суспільного життя, а не боролися за окремі права. Цю тему вдалося включити у сесію, що стосувалася теорії фемінізму та жіночої проблематики в цілому, і українські делегатки визнали, що аудиторія цих семінарів була більшою та різноманітнішою, ніж аудиторія, яку могли зацікавити презентації на виключно українську тематику. За словами Марти Богачевської-Хом'як: «У сесії під головуванням Бетті Фрідан взяли участь понад 150 делегаток, і вона перекладалася на російську, французьку, арабську, англійську мови та на суахілі. Б. Фрідан, до речі, вважає підхід українського жіночого руху до жіночого питання «блискучим». Таким чином, Найробі допомогло нам інтегрувати історію українських жіночих

організацій в загальну історію жіночого руху, де вони займають законне місце (...). Радянські жінки, хотіли вони цього чи ні, були зацікавлені у нашому підході, і оскільки вони не знають власної історії, не могли спростувати наших аргументів»⁶.

НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

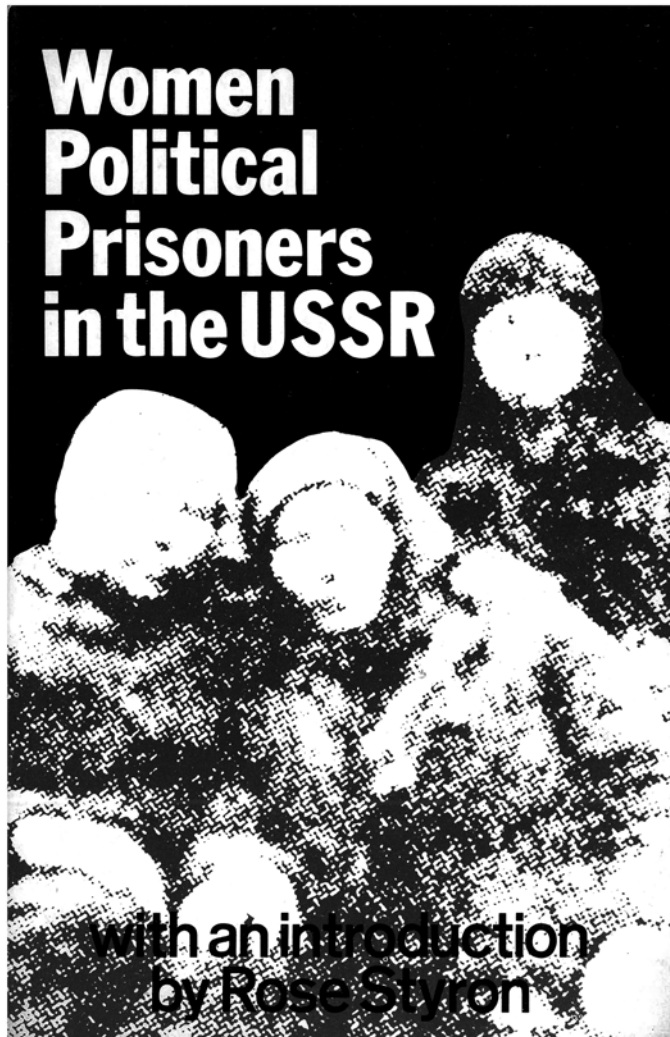
Якщо у 1985 році українська діаспора радо звітувала, що «(в) Найробі, де ми, українки, конкурували з понад 150-ма народами, ми ще раз переконалися, що на міжнародному ринку ідей і досвідів наші продукти знаходять охочих покупців»⁷, то IV Всесвітня конференція зі становища жінок в Пекіні поставила їх перед важким питанням: що робити тепер, коли незалежна Україна і її жіночі організації мають власну делегацію на таких форумах? Деякий час діаспора могла б допомагати організаціям з України, оскільки вона мала значно більший досвід міжнародної праці. Проте як довго могла б тривати така співпраця? Колишня голова СУА Ірина Куровицька зізналася мені, що спочатку вирішила, що вона приділятиме більше уваги питанням прав жінок у Сполучених Штатах, бо з 1993 до 1995 року була головою Національної ради жінок США (в яку так довго не могли вступити українки Америки в першій половині XX століття). «Але так не сталося», – підсумувала вона. СФУЖО та окремі членки СУА продовжують цікавитися роботою ООН із захисту прав жінок, організовуючи круглі столи на форумі неурядових жіночих організацій, що проводиться паралельно із Сесією Комісії ООН зі становища жінок. У 2002 та 2003 роках вони ініціювали круглий стіл на тему поширення інфекції ВІЛ/СНІДУ, порівнюючи досвід України та інших країн світу; у 2011 році доповіді стосувалися залучення дівчаток і жінок до точних наук і технічних професій; у 2012 – питання умов життя і праці жінок у сільській місцевості, а у 2013 – насильства щодо жінок. Добірка цих тем не була випадковою, а чітко відповідала головній проблематиці, заявленій Комісією ООН зі становища жінок на цих конференціях. У 2009 році СФУЖО також приєдналася до кампанії Управління ООН по боротьбі з наркозлочинами та злочинністю (ЮНОДК) «Синє серце», метою якої є протидія торгівлі людьми. Ця проблема теж вважається болючою для

України і все частіше виноситься на обговорення в організаціях української діаспори.

Можна помітити, що наведені приклади стосуються останнього десятиліття. Одразу ж після проголошення незалежності України існуючі на той час жіночі організації звернулися до благодійних проектів, якими вони займалися і раніше. Але з часом прийшло усвідомлення того, що потрібно шукати способів допомогти Україні розвиватися, а не витратити обме-

жені ресурси на гуманітарну допомогу. Крім того, постійно доводилося повертатися до проблеми корупції, яка змушувала діаспору визнати, що Україні потрібні системні зміни, навіть для того, щоб можна було з упевненістю надсилати благодійну допомогу людям, яким вона призначена. Трохи часу знадобилося і для того, щоб українки в діаспорі зрозуміли, що міжнародний жіночий форум змінився, і вже не потрібно представляти певну державу чи націю, щоб легітимно перейматися гендерною рівністю чи правами жінок (принаймні деякими з них), адже вони стали частиною основних прав людини у дискусіях світової спільноти. Саме ця зміна сприяє розвитку «глобального громадянського суспільства», про яке деякі дослідниці й дослідники говорять як про доконаний факт, у той час як інші готові визнати лише розвиток і взаємодію окремих транснаціональних рухів.

Якою буде роль діаспори в мережі глобального громадянського суспільства, поки достеменно невідомо, хоча ми вже знаємо, що радикальні релігійні чи політичні групи пристосовуються до глобалізованого світу не менш успішно, ніж інші діючі особи, і що на міжнародних конференціях зі становища жінок лунають і консервативні погляди на роль жінки в суспільстві⁸. До якої з груп вирішить примкнути СУА чи СФУЖО, покаже час. Не в останню чергу це залежатиме й від того, хто стане рушійною силою в цих організаціях у найближчому десятилітті, адже сьогодні, коли відходить покоління повоєнної еміграції, їх місця займають як етнічні українки, народжені в США, Канаді та інших країнах, так і нові емігрантки, що покинули Україну після 1991 року. Їхні погляди на пріоритетність гендерної рівності і захист прав жінок не завжди збігаються, але це вже тема для іншого дослідження.

«Жінки – політичні в'язні в СРСР» (1975) – брошура, що видана Союзом Українок Америки англійською мовою, щоб поінформувати американську та міжнародну спільноту про політичні переслідування в Радянському Союзі

1. Заяць М. Ділимося вітками та думками / Наше Життя. – 2013. – 70 (3). – С. 4.
2. Ця стаття спирається на дослідження авторки «Women, Nation, and the Generation Gap: Diasporic Activism of the Ukrainian National Women's League of America in the post-Cold War Era». PhD Dissertation. Submitted to the Central European University, Department of Gender Studies. Budapest, 2013. В основу проекту покладені інтерв'ю з членками СУА та архівні матеріали організації.
3. Салатка Р. Найбільший успіх / Наше Життя. – 1958. – 15 (5). – С. 7.
4. Одним із головних ініціаторів створення СФУЖО став Союз Українок Америки, чия ідея у 1948 році підтримали 10 жіночих організацій української діаспори. Сьогодні до неї входять 27 українських жіночих асоціацій з 16 країн світу. Як недержавна організація СФУЖО отримало у 1993 році консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді ООН. Більше про організацію – <http://wfuwo.com>.
5. Smorodsky C. Summary of Women's Tribune / Our Life. – 1975. – 32 (7). – p. 20.
6. Bohachevsky-Chomiak M. Ukrainian Women in Nairobi / Our Life. – 1985. – 42 (9). – p. 22.
7. Богачевська-Хом'як М. Чому СФУЖО в Найробі? / Наше Життя. – 1985. – 42 (7/8). – С. 11.
8. Howell J. Gender and Civil Society / In Global Civil Society. – 2005/6, edited by Helmut K. Anheier, Mary Kaldor, and Marlies Glasius. SAGE. – pp. 38–63.

Елена Стрельник

БЕСПЛОДИЕ КАК ГЕНДЕРИРОВАННАЯ ПРОБЛЕМА

Несмотря на общую тенденцию эгалитаризации гендерных установок в демократических обществах, социокультурные нормы в отношении нормативности деторождения остаются гендерноасимметричными: материнство рассматривается как ядро женской идентичности, в то время как маскулинность (в её гегемонном варианте) и отцовство не являются монолитными. Подобная асимметрия обуславливает и социальное восприятие проблемы бесплодия. Бесплодие пары становится стигмой, особенно в тех культурах, где наличие хотя бы одного биологического ребёнка является нормативным. По мнению российских исследовательниц О. Бредниковой и Н. Нартовой, обсуждение вопроса о наличии детей, о планах на детей широко распространено и легитимно в нашей культуре – эти вопросы могут задавать родственники и коллеги, знакомые и попутчики, работодатели и друзья. Когда бездетность, нарушающая коды «нормального» родительства (времени, возраста, брачного стажа), становится очевидной, она проблематизируется окружающими, превращается в область особого интереса и озабоченности, более того, требует объяснения и оправдания, в том числе признания в бесплодии.

При этом нормы деторождения касаются, прежде всего, женщины: даже если бесплодие пары связано с мужским фактором, именно женщина несет весь груз ответственности за бездетность. В ряде зарубежных психологических исследований показано, что бесплодные женщины чаще испытывают депрессии, тревогу и чувство вины, нежели мужчины с аналогичной проблемой¹. Женщины

РЕПРОДУКТИВНЫЕ МИГРАЦИИ: ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ РЕПРОДУКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ГЛОБАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

также чаще рефлексируют наличие проблем с зачатием и рождением ребенка, они же, как правило, инициируют обращение за медицинской помощью². Так, по результатам репрезентативного французского опроса супружеских пар, имеющих детей, 21 % отцов отметили наличие в их жизненном опыте трудностей с зачатием ребенка по сравнению с 32 % среди матерей³.

Тезис о женской вине в бесплодии пары дискурсивно воспроизводится в украинской про-лайф риторике. Так, в тексте законопроекта о запрете абортів № 2646-1, инициированного представителями фракции «Свобода» в апреле 2013 года, в качестве одного из аргументов приводится статистика об 1 млн. бесплодных украинских пар, из которых бесплодие 868 тысяч связано с бесплодием женщин. Отмечается, что в 80 % случаев причиной бесплодия является аборт. Тем не менее, в репродуктивной медицине выделяют более 10 причин женского бесплодия, и точной медицинской статистики, подтверждающей роль аборта в подобных нарушениях, не существует. Кроме того, специалисты говорят о том, что цифры медицинской статистики касательно соотношения женского и мужского факторов бесплодия могут не отображать реальной картины. Согласно экспертной оценке, в 30 % бесплодных союзов имеется сочетание мужского и женского бесплодия. Но в случае проблем с зачатием, именно женщины первыми обращаются за медицинской помощью, в то время как мужчины зачастую не хотят признать наличие у себя проблем и в меньшей степени склонны проходить обследования⁴.

В общественном мнении отсутствие детей – это также показатель отсутствия моральности. Не случайно женщины, которые прибегают к вспомогательным репродуктивным технологиям (ВРТ), часто, рассказывая о себе, подчеркивают свою «нормальность»: не только «правильный» здоровый образ жизни («не пила, не курила»), но и свою социальную состоятельность в целом. Однако зачастую бесплодности вполне достаточно для того, чтобы женщину обвиняли в ее несостоятельности и недостаточной моральности, за которую

она несет персональную ответственность. То есть в повседневной жизни бесплодие становится маркером «социальной дефектности», патологией не медицинской, а социальной⁵.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ РЕПРОДУКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ГЛОБАЛЬНЫЙ РЫНОК

По данным исследования Всемирной организации здравоохранения, проведенного в 2010 году в 190 странах, 1,9 % женщин в возрасте от 20 до 44 лет были первично бесплодными, то есть неспособными родить первого ребенка и 10,5 % – вторично бесплодными, т.е. испытывали трудности с рождением второго ребёнка. Данные в отношении мужского бесплодия по этой методике не были получены, поскольку основывались на самоотчетах опрошенных. В целом, по подсчетам специалистов ВОЗ, 48,5 миллионов пар сталкиваются в мире с проблемой бесплодия, при этом за последние 10 лет уровень бесплодия практически не изменился⁶.

Современные вспомогательные репродуктивные технологии (ВРТ) насчитывают более 10 методов: экстракорпоральное оплодотворение (ЭКО,

«зачатие в пробирке» с последующим переносом эмбрионов в полость матки), ИКСИ (при мужском бесплодии – «принудительное» соединение сперматозоида с яйцеклеткой *in vitro*), суррогатное материнство (полученные с помощью ЭКО / ИКСИ эмбрионы генетической матери и отца вынашивает другая женщина), использование донорских половых клеток (при отсутствии собственных яйцеклеток / сперматозоидов), криоконсервация (замораживание эмбрионов и половых клеток для их использования в будущем) и другие.

По оценкам Международного комитета по мониторингу вспомогательных репродуктивных технологий (ICMART), по состоянию на 2010 год в мире было рождено более 3,5 миллионов детей, зачатых с помощью ВРТ, а 20-25 тыс. бесплодных ежегодно получают лечение бесплодия не в своей стране⁷.

Применение вспомогательных репродуктивных технологий становится сегодня глобальным процессом, а репродуктивная медицина – отраслью глобальной экономики. В исследованиях отмечается ряд факторов развития глобального рынка ВРТ:

- отсутствие у большей части населения Земли бесплатного или дешевого доступа к квалифицированной и эффективной медицинской помощи в сфере репродукции;
- наличие во многих развитых странах разнообразных законодательных препятствий на пути решения проблем бесплодия с использованием ВРТ;
- наличие в бедных странах огромного количества женщин, по экономическим причинам готовых за умеренную цену продавать свой репродуктивный труд;
- факт очевидной прибыльности репродуктивной медицины⁸.

О ПОНЯТИИ РЕПРОДУКТИВНЫХ МИГРАЦИЙ

В отношении практик заграничных поездок с целью доступа к ВРТ используются различные термины: прокреативный туризм, туризм рождения, транснациональное размножение и ряд других. Некоторые исследовательницы и исследователи предлагают использование термина «репродуктивная ссылка», указывая на вынужденный характер таких миграций. Широко распространённым как в академических, так и медийных текстах является понятие *репродуктивного туризма*, хотя оно критикуется за оттенок легкомысленности, как сопряжённое с отдыхом и удовольствием, в том числе самими бездетными парами, для которых подобные поездки связаны с большим стрессом. Наиболее корректным, на мой взгляд, является использование термина «репродуктивные

поездки» (*reproductive travelling*)^{9,10} или «репродуктивные миграции»¹¹. Некоторыми крупными международными медицинскими организациями используется также понятие *cross-border reproductive care* (зарубежное репродуктивное лечение), как позволяющее преодолеть негативные коннотации термина «туризм» и как близкое к более широкому понятию «*cross-border health care*».

Итак, *репродуктивные миграции* – это практики, связанные с временным выездом в другую страну с целью доступа к вспомогательным репродуктивным технологиям.

число доноров, например, в Швеции и Норвегии.

Законодательство постсоветских стран достаточно либерально в отношении ВРТ. В частности, программы суррогатного материнства узаконены в Украине, России, Казахстане.

Причина вторая – **ограничения на доступ к ВРТ** определенным группам людей. Такие ограничения могут быть связаны с возрастом клиентов или их брачным статусом. Юристы называют дискриминационными те законодательные акты, которые ограничивают доступ к ВРТ людям, семейное положение которых находится вне

Сообщество «Суррогатное материнство вместе», цель которого – мировое распространение данного опыта

Я остановлю своё внимание на трех основных **причинах развития такой формы миграций**.

Причина первая – **законодательные запреты** на использование ВРТ или ограничивающие его. Юридическое регулирование использования вспомогательных репродуктивных технологий хорошо развито в европейских странах. Тем не менее, существуют серьезные различия в законодательстве, а в ряде стран подобные процедуры запрещены или существенно ограничены. Так, в Бразилии и Венгрии в роли «биологической» (т.е. суррогатной) матери может выступать только родственница «генетических» родителей, в Австрии, Германии, Италии, Франции, Швейцарии вообще запрещены программы суррогатного материнства. В некоторых европейских странах запрещено неанонимное донорство спермы, что существенно сокращает

традиционной семейной модели, как правило, тесно связывающей деторождение с браком. Так, в Украине программами ВРТ могут воспользоваться только супружеские пары, в то время как в Казахстане и Беларуси доступ к ВРТ открыт лицам вне зависимости от их брачного статуса¹².

В Бельгии, Великобритании, Финляндии или Нидерландах методами ВРТ могут воспользоваться гомосексуальные пары. Великобритания допускает реализацию ЭКО с внутриродительским донорством для партнёрок-лесбиянок: две женщины, социальные матери ребенка, участвуют в процессе зачатия ребенка, одна – отдавая яйцеклетку, которая будет оплодотворена с помощью донорских сперматозоидов (таким образом, она является генетической матерью), другая – вынашивая ребенка (являясь вынашивающей матерью).

До недавнего времени Украина была страной с активным привлечением суррогатных матерей европейскими гомосексуальными парами. Ситуация изменилась после поправки, внесенной в 2011 году в ст. 123 Семейного кодекса, которая предусматривает четкое определение суррогатной пары как союза мужчины и женщины для тех, кто может воспользоваться ВРТ. В тексте законопроекта отмечено, что его принятие позволит обеспечить права ребенка, рожденного в результате применения ВРТ, на воспитание в «полноценной традиционной семье».

Причина третья – **высокая стоимость услуг** по применению ВРТ в некоторых странах. Относительно невысокая стоимость, в частности, услуг суррогатного материнства делает развивающиеся страны привлекательными для репродуктивных миграций. Одной из таких стран является Индия, занимающая первое место в мире по числу клиник, предоставляющих услуги ВРТ для иностранцев, большинство из которых – жители северо-американского континента. Поскольку стоимость лечения в США крайне высока, американки едут в Индию, прежде всего, в поисках более дешевых суррогатных матерей, а также донорских яйцеклеток. К ним присоединяются и многие европейские пациентки. В Индии суррогатное материнство – массовый бизнес, поскольку местные женщины, с одной стороны, достаточно бедны и имеют не очень хорошие перспективы трудоустройства, а, с другой стороны, достаточно традиционны для того, чтобы считать процесс беременности и родов «естественным» женским делом и состоянием. Кроме того, в отличие от русских, украинок, румынок, канадок и американок, индийские женщины чаще более правильно питаются и реже употребляют алкоголь¹³.

Таким образом, репродуктивный туризм актуализирует новые измерения социального неравенства и создает новую линию взаимодействия между богатыми развитыми и бедными развивающимися странами. С одной стороны, репродуктивный туризм способствует социальному равенству в сфере здоровья: клиенты получают доступ к услугам, к которым они не имеют доступа в своей стране. В то же время, предполагая, что порция женщин, нуждающихся в такой медицинской помощи, примерно одинакова в разных странах и регионах, географическое распределение ВРТ-рождаемости демонстрирует весьма значительное неравенство в отношении доступности подобного лечения (подробнее в статье О. Исуповой, 2012). Чаще всего направлением репродуктивного туризма для клиентов из развитых стран являются бедные развивающиеся страны, в то

время как жители этих стран зачастую не имеют никакой возможности получить адекватное и доступное лечение¹⁴. Дискуссии о глобализации ВРТ, в частности суррогатного материнства, часто ведутся также вокруг расизма и неокOLONиализма, поскольку пользователями услуг суррогатных матерей в глобальном контексте являются в основном белые люди среднего класса из развитых стран Запада. При этом дискурсивно воспроизводится образ азиатских, в

частности индийских женщин как, с одной стороны, «жертв» бедности, насилия и эксплуатации, с другой – как покладистых и покорных азиатских женщин – лучших кандидатов на роль суррогатных матерей. Эта риторика является объектом феминистской критики «гестационных контрактов» как эксплуататорских, дегуманизирующих, фрагментирующих и коммодифицирующих материнство.

Суррогатные матери в «Суррогатном доме» (Индия)

1. Edelmann R.J. Gender differences in response to infertility and infertility investigations: real or illusory / Robert J. Edelmann // *British Journal of Health Psychology*. – 2000. – № 5. – P. 366.
2. Silva S., Machado H. The diagnosis of infertility: patients' classification processes and feelings / Susana Silva and Helena Machado // *Medical Sociology online*. – 2008. – Volume 3, issue 1. – P. 8.
3. Mazuya M., Rochebrochard E. de La. Fertility problems: a widespread concern among women. Results from the French generations and gender survey (Electronic resource) / Magali Mazuya, Elise de La Rochebrochard. – Access mode: <http://paa2008.princeton.edu/papers/81038> (09/07/2013).
4. Мужское бесплодие – не приговор (Электронный ресурс). – Режим доступа: <http://www.fertilio.ru/muzhskoe-besplodie/139-muzhskoe-besplodie-ne-prigovor.html> (дата обращения 15.04.2013).
5. Бредникова О., Нартова Н. Нарушая молчание. Дискриминация женщин в пространстве новых репродуктивных технологий (ВРТ) / Ольга Бредникова, Надя Нартова // *Современная женщина, семья, демография. Актуальные исследования*. Под общ. ред. Е. Здравомысловой. – М.: «Звенья», 2007. – С. 166.
6. Материалы официального сайта ВОЗ <http://www.plosmedicine.org> (дата обращения 07.07.2013).
7. Исупова О. Репродуктивный туризм: дети, технологии и миграции / Ольга Исупова // *Демоскоп Weekly*. – 2012. – № 509-510. – С. 16, 6.
8. Там же.
9. Pennings G. Reproductive tourism as a moral pluralism in motion // *Journal of Medical Ethics*. – 2002. – № 28. – pp. 337-341.
10. Я намеренно не перевела этот термин как «путешествие», которое в словарях трактуется как поездка или передвижение пешком по каким-нибудь местам, странам (обычно для ознакомления или отдыха). В таком звучании очевиден акцент на процессе передвижения, а не на его цели.
11. Я не встречала использование такого термина, тем не менее, оно обосновано, если понятие миграции трактовать как любые территориальные перемещения в пространстве.
12. Подробнее о связи брачного статуса и доступа к ВРТ, в частности, для одиноких мужчин, – в статье Свитнева К.Н. Репродуктивные права и супружеский статус. Право не состоящих в браке людей на продолжение рода. – Режим доступа: <http://www.jurconsult.ru/publications/scientific-works/reproduction.pdf>.
13. Исупова О. Репродуктивный туризм: дети, технологии и миграции / Ольга Исупова // *Демоскоп Weekly*. – 2012. – № 509-510.
14. К примеру, по состоянию на начало 2012 года в Украине работали 34 клиники репродуктивной медицины, из них 6 – государственные. Средняя цена одного цикла с использованием ВРТ (в частности, ЭКО) составляет 15 тысяч гривен. Однако только в 30-40 % случаев первый цикл оканчивается беременностью и последующим рождением ребенка.

ВОДІННЯ АВТОМОБІЛЯ І ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ ПРО ЖІНОК ЗА КЕРМОМ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

Катерина Бойко

Тамара Марценюк

На сьогоднішній день стрімкий розвиток технологій і глобальні зміни в багатьох сферах дедалі відчутніше впливають на повсякденне життя людей, у тому числі й на доступ до автомобілів. Попри значне збільшення кількості автомобілів, а відповідно – і числа людей у водійських кріслах, примітно, що жінок, які керують автомобілем, загалом залишається значно менше. Згідно з даними дослідження соціологічної групи «Рейтинг» 2011 року, частка дорослого населення України, що вміє керувати автомобілем, складає 30 %, при цьому частка жінок серед цієї сукупності становить лише 20 %¹. Також, незважаючи на збільшення кількості як водіїв, так і водійок, ставлення до жінок і чоловіків за кермом залишається різним. Саме водійки не лише є улюбленими персонажами анекдотів на автомобільну тематику, а й часто виступають реальними об'єктами

неадекватної поведінки та неповаги з боку водіїв на дорозі, що також стає глобальною тенденцією і на пострадянському просторі. Гендерні стереотипи про жінок за кермом зумовлені як глобальним конс'юмеризмом (виділенням жінок в окрему цільову групу, якій можна продати товар), так і локальними патріархатним уявленнями про гендерні ролі.

ЛЮДИ ЗА КЕРМОМ КРІЗЬ «ГЕНДЕРНІ ЛІНЗИ» І СТАТИСТИЧНІ ДАНІ

Стереотипні уявлення про наявність особливостей у водійській поведінці осіб певної статі значною мірою пов'язані із уявленнями про традиційно маскулінні та фемінні риси.

С. Бем у праці «Лінзи гендеру» називає «лінзами» приховані механізми, що відтворюють домінування чоловіків і полягають у приписуванні людині певних ознак залежно від її статі. Авторка виділяє три основні «лінзи» – гендерну поляризацію, андроцентризм і біологічний детермінізм², якими «зручно» пояснювати буцімто кардинально відмінну поведінку жінок і чоловіків. Результати багатьох досліджень виявили помітну дихотомічність рис, що традиційно визначаються як маскулінні та фемінні, тобто *гендерну поляризацію*. Наприклад, традиційно «чоловічими» є характеристики, що співвідносяться з позиціями влади та управління: прагнення до лідерства, амбіційність, владність, об'єктивність, сила, вміння приймати рішення, розум, реалізм. Традиційно «жіночі» характеристики у цьому вимірі є полярними: покірність, безпорадність, залежність, безвідповідальність, слабкість, віра у перевагу чоловіка, необ'єктивність³.

Отже, значною мірою саме традиційно «маскулінні» риси дублюють характеристики водія, якого можна вважати безпечним, натомість, традиційно «фемінні» – навпаки, ставлять під сумнів доцільність залучення носійки цих рис до дорожнього руху взагалі: зазначені необ'єктивність, безпорадність та безвідповідальність не видаються сприятливими для безпеки дорожнього руху. Деякі дослідники, зокрема, М. Бергер, доходять висновку, що така стереотипізація

була спрямована на те, щоб «повернути жінок на своє місце», тобто, обмежити їхню свободу та не допустити збільшення їх впливу в суспільстві⁴.

Також існують способи підкреслити гендерну поляризацію навіть візуально, позначаючи автомобілі жінок різноманітними атрибутами «жіночності», як, наприклад, наліпка-«туфелька» чи яскравий колір авто, що вважається жіночим, а іноді – навіть просто маркуючи певні моделі автомобілів як такі, що призначені для жінок.

Інша лінза, згадувана С. Бем – лінза *андроцентризму*, що спонукає вважати чоловіків кращими за жінок, а також розглядати чоловічу поведінку як нормативну. Так суспільство схвалює ризиковану поведінку, яка притаманна переважно чоловікам і визнається ознакою так званої «гегемонної маскулінності». Соціолог М. Кімел пояснює цю ситуацію таким чином: «заняття, що вважаються виключно чоловічими, усіма силами охороняють від потрапляння туди жінок. До того ж, вони значно краще оплачуються, ніж ті роботи, що є майже виключно жіночими»⁵. Те ж саме твердження справедливе і для професійного автоспорту, залученість до якого пов'язана не лише із підвищеним ризиком, а й з неабияким престижем і визнанням. Зокрема, показовим є той факт, що в історії найбільших та найпрестижніших автоперегонів світу «Формула-1», для участі в яких формально немає обмеження за статтю, жінок було лише п'ять⁶.

Третя згадувана С. Бем прихована схема спрощеного сприйняття гендерних відмінностей – лінза *біологічного есенціалізму*, головна функція якої полягає в тому, аби легітимізувати дві інші лінзи, виходячи з припущення, що біологічні відмінності між особами різної статі є фундаментальною основою для існуючого порядку взаємин між ними⁷. Так, через певні біологічні особливості й ролі очікування, закріплені саме за жінками, останніх можуть не допускати до певних видів діяльності. Причому такі обмеження існують і на формальному рівні. Наприклад, законодавство України має певні обмеження щодо керування транспортними засобами для жінок, очевидно,

з огляду на виконання ними материнських функцій. У сфері автомобільного транспорту, зокрема, передбачається заборона жінкам керувати автобусами з кількістю місць понад 14, а також автомобілями з вантажопідйомністю більше 2,5 тонн, якщо це вимагає залучення жінки до технічного обслуговування та виконання ремонту транспортного засобу⁸.

Якщо ж зважити на певні статистичні дані, то міфи про необережних і легковажних за кермом жінок розвінчуються. На основі даних звіту Національного департаменту транспорту США за 2008 рік очевидно, що відсоток залученості до автомобільних аварій різного ступеня тяжкості є більшим саме серед чоловіків. Різниця особливо помітна в аваріях із людськими жертвами: за розрахованим показником залученості на 100 тис. осіб, які мають водійське посвідчення, припадає 35,6 % чоловіків і лише близько 12 % жінок⁹. Окрім того, показники смертності в автомобільних аваріях істотно відрізняються за показником статі не лише серед тих, хто керує транспортними засобами, а й серед тих, хто пересувається пішки. Зокрема, у 2009 році серед усіх пішоходів і пішохонок, які загинули на території США, чоловіки становили 69 %, а жінки – понад удвічі менше (31%)¹⁰.

Яким чином гендерні стереотипи про водійок і водіїв презентовані в українському медійному просторі? Аби відповісти на це запитання, розглянемо докладніше два друковані видання про автомобілі.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В АВТОМОБІЛЬНОМУ ВИДАННІ «LQ DRIVER»

Для аналізу було взято два випуски 77-сторінкового друкованого видання для жінок за кермом авто – «LQ Driver» за зиму 2007 року та весну 2008 року (період найбільших продажів нових автомобілів в Україні). Слоган видання – «Перший журнал для жінок з правами» – може вказувати на те, що воно має на меті поставити під сумнів існуючі стереотипи про водійок, а також надати останнім фахову інформацію в автомобільній сфері. Але чи справдилися наші очікування?

Погляньмо ретельніше на зміст окремих розділів видання, наведених у таблиці.

Також деякі розділи є нерегулярними (наявні лише в одному з двох випусків журналу): «Світська хроніка» (подаються новини з життя зірок, пов'язані з автомобілями), «Спецпроект» (створення рейтингу найбільш популярних серед жінок автомобілів та опис їх характеристик). Інші ж розділи «Haute Couture», «Тест-драйв»,

«Подіум» та «Новини» стосуються огляду моделей автомобілів та їх технічних характеристик і містять чимало спеціальної лексики, яка найчастіше роз'яснюється або ж презентується як незрозуміла для читачки: «Пласка конструкція горизонтально розміщеного двигуна (не лякайся цих слів, просто повільно прочитай)...» («Весна-2008», с. 21). Тобто цільова аудиторія журналу – жінки – вважаються мало

Берта Бенц – перша у світі жінка за кермом авто (1888 р.)

компетентними у автомобільній тематичі, що складно уявити у подібному чоловічому журналі.

На окрему увагу заслуговує реклама на сторінках аналізованого видання. Як зміст реклами – власне, рекламований продукт, так і її форма вказують на стереотипно жіноче спрямування видання: реклама власне автомобілів трапляється зрідка (чотири

рази на два випуски). Зате присутня реклама товарів і послуг, що безпосередньо не стосуються автомобільної тематики, але призначені для споживання переважно жінками: косметичних засобів, валіз, фітнес-клубу, туристичної агенції, студії інтер'єрів, косметичної крамниці, моделі мобільного телефону, сигарет «жіночого» бренду та марки годинників.

У цілому, видання є прикладом суцільного розділів про власне автомобілі (огляди моделей та їх технічних характеристик) і про «жіночі проблеми» (як не пов'язані, так і пов'язані з автомобілем, у тому числі, керування ним). У розділах, що ознайомлюють читачок з будовою автомобіля та принципами керування, наводяться детальні визначення технічних термінів. Характерним для видання є акцентування уваги на статі, персоналізоване звертання до читачки «ти», використання дієслів наказового способу дії та слів «слід», «необхідно», «потрібно».

Примітно, що заявлена автомобільна тематика видання значною мірою доповнюється «виключно жіночою» тематикою (наприклад, певними хитрощами, пов'язаними із фліртом тощо): «Моя улюблена «відмазка» від ДАІ – невинний погляд із широко розкритими очима, а далі по ситуації» («Весна-2008», с. 22), «Починати варто з огляду свого автомобіля, бажано під керівництвом чуйного та симпатичного майстра» («Зима-2007», с. 60).

Також наявна репрезентація жінок як такої, що залежить від чоловіка

ЗМІСТ РОЗДІЛІВ ВИДАННЯ «LQ DRIVER»

Назва розділу	Опис змісту розділів
«Околесица»	Презентація результатів опитування жінок із різним водійським стажем: вони мають дати визначення заданій назві деталі автомобіля. При цьому спочатку публікуються «неправильні» відповіді самих жінок, а потім – експертом надається «правильна» розгорнута відповідь.
Autostar	Інтерв'ю із жінкою-зіркою, яка має автомобіль, на пов'язані із ним теми.
Помічена за кермом	Коротке інтерв'ю із фахівчицею в галузі автомобілів.
Колесо історії	Історії впливу жінок на автомобільну індустрію у XIX-XX століттях та залученості їх у «чоловічий» світ водіння авто.
Школа Гайки	Практичні поради від експертів щодо керування автомобілем, його обслуговування, а також врегулювання пов'язаних із ним юридичних питань.
Автошкола	Читачкам надається інформація щодо різних аспектів керування автомобілем, ідентична до змісту програми автошкіл.
Бардачок	Огляд музики та аудіокниг для прослуховування в автомобілі.
Гороскоп	Астрологічний прогноз, сфокусований на автомобілі та стосунках жінок із оточуючими.
Речі	Огляд деталей гардеробу для носіння в автомобілі – у випуску «Зима-2007» та пристроїв для салону – у випуску «Весна-2008».

і в автомобільній сфері: «Можеш, авжеж, і сама все це зробити (мається на увазі проходження техогляду – прим. авт.), що значно збагатить твої підкапотні знання та оновить словниковий запас. А можеш напружити свого коханого чоловіка. Загалом, нічого складного в цьому процесі немає» («Зима-2007», с. 60), «В автомобілі можу самостійно залити воду в омивач скла, якщо не забуду. Для всього іншого є чоловік та автосервіс» («Зима-2007», с. 22).

Загалом, видання тяжіє до використання у репрезентації образів водійок «лінз» гендерної поляризації та андроцентризму: використовуються маркери традиційної фемінності, а також підкреслюються особливі потреби водійок, найчастіше пов'язані із некомпетентністю в автомобільній сфері, причому чоловіки представляються як безумовно більш обізнані у ній.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В АВТОМОБІЛЬНОМУ ВИДАННІ «АВТО МИР»

Для контент-аналізу було взято два випуски 66-сторінкового щотижневого друкованого видання «Автомир» за приблизно той самий проміжок часу, що й «жіноче» видання – 16 лютого 2008 року (№ 8, що відповідає за часом випуску «Зима-2007») та 1 березня 2008 року (№ 10, що відповідає випуску «Весна-2008»).

У цілому, видання можна охарактеризувати як огляд різноманітних моделей автомобілів та їх технічних характеристик (розділи «Автомобіль тижня», «Тет-а-тет», «Міні-тест», «Авто для завтра», «Ексклюзив», «Репортаж»), новин автомобільного ринку та автовиробників («Авторинок», «Дилери»), подій у світі автоспорту («Спорт», «Новини»), новин, що безпосередньо стосуються читачкої аудиторії («Актуальна тема») та нюансів з експлуатації та догляду за авто («Автосервіс», «Навколо авто»). Очікувано, що видання, хоча й не акцентує на статі читачкої аудиторії, апriorі є «чоловічим». Такого висновку можна дійти, виходячи зі змісту та форми реклами, яка, хоча і стосується найчастіше власне автомобілів та пов'язаних із ними товарів, орієнтована більшою мірою на чоловіків.

Особливістю видання є те, що зображення та згадки про жінок, зокрема, водійок (окрім як в рекламних матеріалах), є рідкістю. Така незначна представленість водійок у виданні може бути свідченням гендерної сегрегованості автомобільної сфери загалом, а особливо – автомобільного спорту та професійних сфер, пов'язаних із автомобілями, що відтворюється й у спеціалізованих ме-

діа. Маємо явища андроцентризму та гендерної поляризації (відповідно до теорії С. Бем).

Характерним також є те, що звертання безпосередньо до читачів відсутнє, на відміну від «жіночого» видання, а «поради» експертів презентуються радше лише як їхня думка і не мають яскраво вираженого рекомендаційного характеру: навіть у рубриці «Корисні поради» вживаються такі звороти, як «краще», «доцільно», «варто», «можна»: «Насамперед, не варто забувати про профілактику», «...не завадить перевірити щільність електроліту...», «Краще зарядити» (№ 10, с. 46). Примітно, що поради стосуються виключно технічного обслуговування автомобіля, а не керування ним. Також видання відзначається постійним вживанням професійної автомобільної лексики, хоча визначення термінів не наводяться – передбачається, що читач у них орієнтується.

Отже, можна стверджувати, що спеціалізовані автомобільні ЗМІ тран-слюють стереотипи щодо гендерних

відальності та здатності до прийняття рішень.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА МАРКЕТИНГ: ЯК КРАЩЕ ПРОДАТИ ТОВАРИ І ПОСЛУГИ ЖІНКАМ?

Експлуатація гендернорольових стереотипів у маркетингу в автомобільній сфері є засобом для успішного просування на ринку, у тому числі, навчальних послуг. У ситуації сегрегованої автомобільної сфери та гендерної поляризації у ній водійки стали окремою цільовою категорією для різноманітних товарів та послуг. Однією з таких послуг є автошкола для жінок – перший в Україні центр водійської майстерності «Автоледі», розглянутий як кейс-стаді. Вибір кейсу зумовлений тим, що, по-перше, досить тривалий час його існування (з 2008 року) дає можливість робити проміжні висновки щодо успіху бізнесу, і, по-друге, те, що інноваційність бізнес-ідеї, яка покладена в основу роботи центру, стала приводом для масштабного висвітлення його

діяльності у ЗМІ. Було проведено аналіз аудіовізуальних матеріалів, розміщених на веб-сторінці центру, а також публікацій про нього у друкованих та онлайн-виданнях.

Засновниця автошколи зазначає, що саме гендерні стереотипи значною мірою зазвичай спричиняють серед жінок острах у водінні, що, без сумніву, негативно впливає на їхні водійські здібності. Проте, бачимо, що саме експлуатація цих стереотипів і зумовила розвиток бізнесу. Помітно, що центр широко використовує маркери традиційної фемінності у своїх промо-матеріалах, дизайні сайту, а деклароване спрямування послуг на жіночу аудиторію можемо спостерігати й у самій назві центру – «Автоледі». Також фіксуємо використання стереотипної моделі фемінності у викладанні водіння: «Якщо стоїмо не перші на світлофорі, чому б не підфарбувати губи, поправити зачіску? Жінка має залишатися жінкою»¹¹.

Одна з постійно наголошуваних особливостей школи – те, що заняття проводяться виключно інструкторками з водіння. Засновниця «Автоледі» неодноразово наголошувала, що, на її думку, тільки жінка може найкраще зрозуміти іншу жінку. Акцентується теза про те, що саме жінки-інструкторки є найбільш уважними до потреб майбутніх водійок через те, що вони розуміють особливості психологічних рис жінок, а також є дуже терплячими на відміну від інструкторів-чоловіків у звичайних автомобільних школах («Коли жінка сідає за кермо і починає навчатися

Еліс Ремсі – перша у світі жінка, яка у 1909 р. перетнула США від океану до океану на авто

рис, а, відповідно, і гендернорольові моделі, згідно з якими чоловіки більш придатні до керування автомобілем, ніж жінки. Видання без декларованого спрямування на читачке коло певної статі насправді тяжіє до андроцентризму: згадок про жінок у контексті керування автомобілем немає. Натомість, видання жіночого спрямування активно використовує гендерну поляризацію, наголошуючи на особливих потребах водійок, які, однак, найчастіше пов'язані із браком навичок керування автомобілем. Чоловіки в «жіночому» виданні виступають як безумовно більш компетентні в автомобільній сфері, що також свідчить про репрезентацію андроцентризму. Для образу жінки, презентованого «жіночим» виданням, характерні безвідповідальність, безпорадність та залежність, а для образу чоловіка – навпаки – контроль над ситуацією, незалежність, відпо-

водінню, для неї це все – нове та незрозуміле. І доводиться більше витрачати часу, ніж з чоловіком. Усе-таки жінці легше зрозуміти жінку...», «...Інструктори-чоловіки вважають, їм достатньо сказати лише раз, і їх повинні слухати. Я ж можу пояснити й 20 разів, бо я – мамочка. Наші інструктори ніколи не підвищують голос на дівчат. Навпаки, хвалять їх»¹²). Окрім того, у поясненнях наявний біологічний детермінізм: «Чоловікам легше навчитися керувати автомобілем. Вони народжуються з бензином у

холодію та особливості сприйняття такої інформації. Жінка від чоловіка за кермом відрізняється однозначно: починаючи від навчання і закінчуючи манерою поведінки на дорозі»¹⁴.

Значну роль у стратегії автошколи відіграло й те, що багато хто з учениць не змогли навчитися керувати автомобілем в інших, «звичайних» автошколах, маючи поганий досвід з попередніми інструкторами. Це може свідчити і про наявність проблем у подібних навчальних закладах та приділення недостатньої уваги належному засвоєнню ученицями основ керування автомобілем. Зрештою, бізнес, розпочатий у 2008 році, виявився доволі успішним: він повністю окупився за три з половиною роки, навіть незважаючи на фінансову кризу. Однією з причин цього засновниця бізнесу вважає саме вибір нею правильного сегменту ринку та інноваційний підхід. Можемо помітити, що в рекомендаціях, як розпочати схожий бізнес, засновниця вдається до маркування певних моделей або ж кольорів автомобілів як фемінних («Важливо також пра-

гмативно впливає на вільне від стереотипів сприйняття образу водійки.

Попри загальне зростання кількості людей у водійському кріслі, автомобільна сфера та пов'язані з нею галузі залишаються гендерно сегрегованими як на професійному, так і на побутовому рівні. Відповідно до поширених стереотипних уявлень, жінкам за кермом притаманні безвідповідальність та безпорадність; чоловікам же приписуються протилежні риси – здатність до прийняття рішень, відповідальність, компетентність, що може впливати на сприйняття їх як кращих водіїв. Проте вторинний аналіз статистики аварійності, наприклад, у США вказує на необґрунтованість таких уявлень і свідчить, що часто саме чоловіки є провокаторами більшості ДТП, у яких гинуть люди.

Шкода, що спеціалізовані українські видання на автомобільну тематику продовжують продукувати гендерні стереотипи: або презентуючи на своїх шпальтах «традиційну» некомпетентність жінок в автомобільній сфері, або ж взагалі вилучаючи водійок з поля зору. Не позбавлена стереотипів сфера навчання керуванню автомобілем тільки посилює стереотипізацію, вдало будуючи на цьому стратегією для забезпечення успішності бізнесу в автомобільній сфері. Очевидно, що на ринку таких послуг ніяк не враховано потреби людей обох статей, які приходять навчатися керувати автівкою, не маючи попередніх знань в автомобільній сфері, і це, нам видається, вказує на необхідність вдосконалювати існуючі навчальні програми та робити їх більш деталізованими.

Таким чином, описані на теоретичному рівні С. Бем такі «лінзи гендеру», як гендерна поляризація, андроцентризм і біологічний детермінізм можна проілюструвати на основі емпіричного аналізу гендерних особливостей водіння автомобілів. Мусимо констатувати, що незважаючи на глобальні тенденції залучення жінок до водіння авто, гендерні стереотипи закорінені не тільки в побутовій сфері, а й у маркетингу просування товарів і послуг для жінок.

ШАНОВНІ ЧИТАЧКИ ТА ЧИТАЧІ!

Наступний номер гендерного журналу «Я» буде присвячений темі «Гендер і антигендер».

Якщо Ви бажаєте опублікувати свій матеріал на сторінках цього тематичного випуску, надсилайте його до 25 листопада 2013 р. за адресою oleg.maruschenko@gmail.com з поміткою «Для публікації у журналі Я».

Еліно́р Блеві́нс – американська акторка і одна з перших автогонщиць у світі (фото 1915 р.)

крові, і з кермом у руках. Жінка ж усе пропускає через мізки. Їй усе треба розкласти по полицях»¹³.

Підкреслення специфіки автошколи здійснюється загалом за допомогою акцентування уваги на необхідності принципово різних підходів до викладання, а також узагальнень щодо типово «чоловічих» і «жіночих» механізмів сприйняття інформації: «Я помічала, що чоловікам і жінкам треба по-різному викладати – такі вже є відмінності у психології. В «Автоледі» ми використовуємо свої підходи, методики викладання. Ми знаємо, як треба вчити жінку, враховуючи її пси-

хологію та особливості сприйняття такої інформації. Жінка від чоловіка за кермом відрізняється однозначно: починаючи від навчання і закінчуючи манерою поведінки на дорозі»¹⁴.

Отже, можемо підсумувати, що використання маркерів традиційної фемінності стало тим, що, безперечно, привернуло увагу до послуг водійської майстерності «Автоледі» й зумовило її популярність. Проте, деякі з маркерів є очевидно недоречними, а некомпетентність у автомобільній сфері також активно використовується як індикатор «фемінності», що не-

1. Водії, які дратують на дорозі (Електронний ресурс) / Соціологічна група «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_dratue_na_doroz_112011.pdf.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 35.
3. Рябова Т. Стереотипы и стереопитизация как проблема гендерных исследований (Електронний ресурс) – Режим доступу: <http://cens.ivanovo.ac.ru/publications/riabova-stereotipy.htm>.
4. Wachs M. The Automobile And Gender: An Historical Perspective (Електронний ресурс) / Women's Travel Issues. Proceedings from the second national conference. – p. 106. – Режим доступу: <http://www.fhwa.dot.gov/ohim/womens/chap6.pdf>.
5. Киммел М. Гендероване суспільство. – К.: Сфера, 2003. – С. 291.
6. Bouzanquet J.F. Fast Ladies: Female Racing Drivers 1888 to 1970. – Veloce Publishing Ltd, 2009. – P. 162.
7. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 35.
8. Наказ МОЗ України «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими та небезпечними умовами, на яких забороняється використання праці жінок» № 0051-94 від 29.12.1993 (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>.
9. Traffic Safety Facts 2009 (Електронний ресурс) / U.S. Department of Transportation. – P. 19. – Режим доступу: <http://www-nrd.nhtsa.dot.gov/Pubs/811402EE.pdf>.
10. Fatality facts 2009. Gender (Електронний ресурс) / Insurance Institute for Highway Safety. – Режим доступу: http://www.iihs.org/research/fatality_facts_2009/gender.html.
11. Гаевая Ю. Железная автоЛЕДИ (Електронний ресурс). // «Власть денег». – № 210. – 23.01.2009. – Режим доступу: http://www.depo.ua/ru/vlast-deneg/2009_vd/2009_1_vd/187_vtoc/vdar113396.htm.
12. Там само.
13. Там само.
14. Боярська Ю. Як зробити бізнес на жінках? (Електронний ресурс) / Телеканал «Business». – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ZE-4ix0ZPCw>.
15. Там само.

ГЕНДЕРНИЙ ПОРТАЛ

- Велика електронна бібліотека книжок, збірників, посібників, матеріалів та статей з гендерної тематики
- Можливість пройти дистанційне онлайн-навчання на двох рівнях – базовому і поглибленому
- Резонансні тематичні новини з усього світу
- Експертні публікації та коментарі
- Аудіо- та відеоматеріали
- Електронна версія всіх номерів гендерного журналу «Я»
- Гендерне законодавство і глосарій
- Електронна версія власних видань нашого центру

А також багато іншої інформації та сервісів для всіх, хто цікавиться гендером.

Для пропозиції матеріалів достатньо надіслати статтю або просто повідомлення в будь-якому зручному для Вас форматі на адресу

center.krona@gmail.com

Наш інтернет-портал передбачає широку участь дописувачів – фахівців, що формують якісну базу знань, в якій у демократичному стилі і різних комунікаційних формах розглядаються актуальні на сьогоднішній день в Україні гендерні питання.

ГЕНДЕРНІ ШКІЛЬНІ ІСТОРІЇ

Видання призначене освітянам, які працюють у школі й хотіли б підвищити свою гендерну компетентність, розвинути гендерну чутливість.

Перша частина книги характеризує механізми, за якими шкільна освіта формує відмінності між двома статями, відтворюючи й продукуючи гендерні нерівності в суспільстві.

Друга частина пропонує стратегії, за допомогою яких можна протистояти сексизму в учительській діяльності, формувати гендерну компетентність у школярства.

Також представлена авторська візія дискусійних гендерних тем – відокремленого за статтю навчання, сексуальності й гомофобії у школі тощо.

Посібник також буде цікавий студентству педагогічних вишів, найширшій аудиторії, яка цікавиться проблемами шкільної освіти та гендерними дослідженнями.

Електронна версія видання доступна на нашому порталі www.krona.org.ua. Отримання друкованої версії можливе за попередньою домовленістю.

Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА» оголошує про постійний конкурсний відбір для участі у триденних **ОЧНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ ОСВІТЯН**

Програма Школи складається з тренінгів, групових обговорень, перегляду кінофільмів, інших суто практичних заходів, спрямованих на розвиток гендерної компетентності та гендерно чутливого викладацького стилю. З учасницями та учасниками працює кваліфікована тренерська команда: кандидати наук, викладачі вишів, практичні дослідниці й дослідники.

Наприкінці, за умови активної участі та виконання навчальних вимог, учасницям та учасникам буде вручено іменний сертифікат, який є підтвердженням певного фахового рівня, вагомим чинником для атестації педагогічного працівника, дає можливість проводити гендерні уроки і вести тематичні гуртки. За бажанням, інформація про участь у Школі може бути внесена до залікової книжки.

Участь у Школі є безкоштовною.

Заявки на участь у конкурсному відборі до Школи надсилайте за адресою: center.krona@gmail.com (з обов'язковою поміткою «Заявка для участі у школі для освітян»).

Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА» оголошує про постійний конкурсний відбір для участі у двомісячних **ДИСТАНЦІЙНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ**

Програма Школи складається з 6 тематичних інформаційних блоків, унаочнених і супроводжених фото-, відео-, аудіоматеріалами та направлених на розвиток гендерної компетентності і гендерної чутливості. Робота Школи передбачає постійний контакт з тьюторками / тьюторами, зокрема через участь у Skype-конференціях та вебінарах.

З учасницями / учасниками працює кваліфікована тьюторська команда: кандидати наук, викладачі вишів, практичні дослідниці й дослідники.

Наприкінці, за умови активної участі та виконання навчальних вимог, учасницям / учасникам буде вручено іменний сертифікат. Участь у Школі є безкоштовною.

Заявки на участь у конкурсному відборі до Школи надсилайте за адресою: center.krona@gmail.com (з обов'язковою поміткою «Заявка для участі у школі для журналістів»).